

ԶԱՅՆ

ՀԱՄՇԵՆԱԿԱՆ

«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ Անվճար

Չնայած կյանքի փորձություններին Աստղիկը դեմքին ոչ մի կնճիռ չուներ: Ինձ թվում էր, որ նա պիտի տարիքին չհամապատասխանող արտաքին ունենար, սակայն, ես սխալվում էի:

Բնակվում եմ մեր գյուղում՝ Ալախաձիխում, իսկ նրա եղբորորդիները եղել են իմ համադասարանցիները:

1988-ի երկրաշարժից հետո Աբխազիայի «Հանշեն» կազմակերպությունը տու-

Ահա և մեզ նկատեց Աստղիկի գույգ որդիներից 7-ամյա Ռազմիկը: Կապուտաչյա, շեկ, ժպտերես մանչուկը վազեց մեզ ընդառաջ՝ տարածված թևերով: Տան բակում համախմբված էին բազմաթիվ երեխաներ: Ես, ճիշտն ասած, մի քիչ տարակուսեցի, քանի որ գիտեի միայն 6-ի մասին: Ալլան հանգստացրեց, որ չմոռանամ որ սա բազմազավակների թաղամաս է:

ՆՈՒՅՄԻ ԱՎԱՆ

Ես ու բարեկամուհիս՝ Ալլան, իր աղջկա՝ Վարդուհու հետ, որոշեցինք այցելել Ալլայի վաղեմի ընկերուհուն՝ Ասյային: Ասյա էին անվանում Աստղիկին իր բոլոր հարազատները: Դեռ մի տարի չկա, ինչ նրանց ընտանիքը բնակվում է Հույսի ավան թաղամասում:

Տեղեկացնեմ, որ Հույսի ավանը գտնվում է Երևանից Աշտարակ տանող մայրուղու աջ կողմում՝ Վահագնի թաղամաս չհասած:

Դեռևս 2000թ. «Դիակոնիա» բարեգործական հիմնադրամը այս տարածքում նախատեսել է կառուցել 100 երկհարկանի տուն բազմազավակ ընտանիքների, հաշմանդամների, ծնողազուրկների համար: Մինչ օրս կառուցվել է 30 տուն, իսկ 7-ը դեռ կիսակառույց է:

Ֆերմանյան Աստղիկն ու Տրապիզոնյան Հովհաննեսը ծնունդով Աբխազիայից են, իսկ նրանց նախնիները՝ օրդուեցի և ջենիկից: Աստղիկը 1966թ. ծնվել է Գուդաուտայի շրջանի Պրիմորսկոյե գյուղում: Շուտով՝ 1972թ., նրանց ընտանիքը տեղափոխվեց Երևան և մինչ օրս բնակվում են այստեղ: Հայրը՝ Նշանավոր քեմեչեջի Նշան Ֆերմանյանը, Երևանում հաճախ էր նվագում համշենցիների հավաքների և «Համշեն» ազգագրական համույթի փորձերի ժամանակ: Աստղիկը ավարտելով Երևանի Պոլիտեխնիկական ինստիտուտի քիմիկոտեխնոլոգիական ֆակուլտետը, ըստ պահանջագրի մեկնել է Աբխազիա: Աշխատելով Գուդաուտայի դպրոցներից մեկում որպես քիմիայի դասատու, Գագրայում հանդիպել է իր ապագա ամուսնուն: Հովհաննեսը Գագրայի շրջանի Ազարակ գյուղից էր, և ինչպես հետո ճշտեցի, նրա բարեկամների մեծ մասը

ժածներին օգնություն ուղարկելու նպատակով պատրաստություններ էր տեսնում: Այդտեղ էին նաև Հովհաննեսն ու Աստղիկը: Այստեղ նրանք ծանոթացան և շուտով ամուսնացան: Նրանց ամուսնությունը չէր ենթադրում այն դժվարությունները, որոնք, ի վերջո, նրանք հաղթահա-

րեցին պայքարելով միասին: Վրաց-աբխազական պատերազմից հետո Աբխազիայում ստեղծվել էր ծանր վիճակ և նրանք 1998-ին ապաստան գտան Հայաստանում, ուր ևս փորձությունների միջով անցան:

Ես լսել էի նրանց պատմությունը Ալլայից, իսկ այժմ մենք պիտի հյուրընկալվեինք նրանց օջախում: Հեռվից չափազանց հյուրընկալ երևացին Հույսի ավանում կառուցված և կառուցվող տները:

Մեզ ներս հրավիրեց Աստղիկի առաջնեկը և միակ աղջիկը՝ Աննան: Մի անկյունից երևաց նաև ինքը՝ ընտանիքի մայրը: Ողջագուրվեցինք, ծանոթացանք, և, բնական է, տեղավորվեցինք հյուրասենյակում: Մայրիկի փեշից միշտ բռնած պտտվում էր ընտանիքի ամենակրտսերը՝ Մելիքը, որին կարճ՝ Մելո էին ասում: Տանը բավականին հաճելի մթնոլորտ էր տիրում: Ի դեպ, տունն ապահովված էր ամեն տեսակի ժամանակակից սարքավորումներով, նաև ջեռուցման Բաքսի համակարգով:

Տնեցիները չափազանց ուրախացան իմ նախագիտ, որ ես Ալախաձիխից եմ:

- Ա՛խ, Հովհաննեսիս սիրտը ծննդավայրում է, հառաչեց Ասյան:

Մինչ մենք տարված էինք Աբխազիայի հետպատերազմյան դժվարությունների հիշողություններով, դրսում լսվեց մեքենայի շարժիչի ձայնը և ներս եկավ Հովհաննեսը: Այժմ նա աշխատում է որպես երթուղային վարորդ:

- Հովակ, Սաթիկը ձեր շրջանից է,- ինձ իր ամուսնուն ներկայացրեց Ասյան:

Հովհաննեսը մեծ հետաքրքրությամբ հարցուփորձ արեց ինձ: Ես ինչ-որ մանրամասներ հիշեցի, ընդհանուր ծանոթներ հայտնաբերեցինք: Հովհաննեսը նորից ու նորից հարցուփորձ էր անում, կարծես կարոտը առնելու համար: Մեր խոսակցությունից ելնելով Ալլան կատակեց.

- Հովակ, երևի երթուղայինը վարելիս

աջ կողմը ծով ես տեսնում, ձախում էլ՝ արերը,- ու ծիծաղեց:

- Այո՛, հենց այդպես,- պնդեց Հովհաննեսը: - Կարոտել եմ և՛ ընկերներիս, և՛ հարազատներիս: Ինչքան էլ Երևանը հյուրընկալ է, ես այլևս չեմ դիմանում, հենց հիմա հնարավորություն լինի՝ կգնամ:

Ա՛խ, թե ինչքան է Ասյան վրդովվում ամուսնու այս խոսքերից, ոչ ոք չի պատկերացնում: Ի վերջո, ամեն ամառ, ըստ հնարավորինս, գոնե երեխաներին ուղարկում են տատիկի ու պապիկի մոտ հանգստանալու:

Այսպես հյուրընկալ օջախում ջերմ գրուցեցինք, հյուրասիրվեցինք և Հովհաննեսը մեզ իր երթուղայինով հասցրեց քաղաք: Ինձ համար չափազանց հաճելի էր գտնվել համշենցիների այս բազմազավակ ընտանիքում, սիրել փոքրիկ մանչուկներին, և ես խոստացա նորից այցելել նրանց:

ՍԱԹԻԿ ՄԻՍԱԿՅԱՆ

Վահան Իշխանյանը ծնվել է 1964թ. Երևանում: Ավարտել է Երևանի պետական-սարանի բանասիրական ֆակուլտետը: Խմբագրել է «Մաշտոց», «Անկախություն», «Շրջան» թերթերը, թղթակցել է մի շարք պարբերականների: Նրա սցենարներով նկարահանվել է չորս ֆիլմ: Այժմ «Ազատ խոսքի կենտրոն» հասարակական կազմակերպության նախագահն է:

Աջարիայի նախագահ Ալլան Աբաշիձեն ու նրա հայրը՝ Իբրահիմը: Որքան հաճախորդի մեկ անգամ տեսնելուց հետո մեկընդմիջտ հիշում է.

Ներկայացվող հոդվածի անգլերեն թարգմանությունը հրատարակվել է ԳԲԸՄ-ն «AGBU» (ԱՄՆ) հանդեսի 2004թ. նոյեմբերի համարում:

Բաթումի ծովափնյա սրճարանը բաթումցիների սիրելի տեղերից է, ոչ միայն այն պատճառով, որ սուրճ խմելիս ծովը հաճելիորեն ողողում է սրճարանի պատերը, իսկ ծովի համայնապատկերը ու նավահանգստի տեսարանը անհանգիստ մտքերը ցրում: Առաջին հերթին սրճարանը սիրելի ու հայտնի է, քանի որ այստեղ մատուցում են քաղաքի լավագույն սուրճը, որը ավագի վրա պատրաստում է Հայկուշ Օլիսկյանը:

- Ես վատ էլ էփեմ, մեկ և կասեմ՝ լավ է: Սորված են իմ վրա,- ասում է յոթամասունամյա Հայկուշը, ջազվեները խրելով ավագի մեջ: 1956 թվից նա նույն տեղում սուրճ է պատրաստում: Նրա հաճախորդներն են եղել Բաթումի վերնախավն ու արհեստավորները, հյուրերն ու բնիկները,

- Եթե երկու տարի առաջ մեկը սուրճ պատվիրած լինի, երկրորդ անգամ առանց ասելու արդեն հիշում եմ, թե ինչ տիպի սուրճ է խմում քաղցր, միջին, թե դառը: Էլ կարա չասի:

Հայկուշը Բաթումի հայկական համայնքի ամենահայտնի ներկայացուցիչն է, որին բոլորը ճանաչում են: Սուրճի ջազվեները մինչև վերջերս գնում էր ոչ իր չափի հայտնի հայրենակից վարպետներից, որ մի փողոց այն կողմ արհեստանոց ունեն: Այստեղ թիթեղագործական ես այլ արհեստանոցների շարքերն են, որտեղ աշխատող վարպետների մեծ մասը հայեր են:

Վրաստանի արեւմուտքում գտնվող Աջարիայի ինքնավար հանրապետություն

ՎԱՆԱՆ ԻՇԽԱՆՅԱՆ ԱԶԱՐԻԱՅԻ ՆԱՅԵՐԸ

նում ըստ Բաթումի Սուրբ Փրկիչ հայկական եկեղեցու քահանա Տեր Հակոբի բնակվում է մոտ 5 հազար հայ: «Վերածնունդ» հայկական համայնքի ղեկավարների կարծիքով հայերի թիվը 9 հազար է:

հայերի հաճախ կարելի է հանդիպել.

- Երբեմն ինձ թվում է, որ հայերը իրականում ավելի շատ են, քան ներկայացվում է, ուր մտնում ես հայի ես հանդիպում,- ասում է բաթումցի Իրաքլին:

Երեւի պատճառն այն է, որ ինչպես հայերն են ասում, իրենք աշխատաւոր են ու տարածված տարբեր հաստատություններում, արհեստանոցներում, լուսանկարչատներում, սրճարաններում:

Ինչպես Աբխազիայում, այստեղ էլ հայերը ծաղրում են տեղացիներին որպես ծուլերի:

- Վրացին ի՞նչ աշխատող, մաշնի բալ-նիքները ձեռը տաս ֆոցնի,- ասում է ար-

Սեւ ծովի ափին Թուրքիայի հետ սահմանակից 3 հազար քառակուսի կիլոմետր տարածքով Աջարիայի բնակչությունը 382 հազար է, որի մեծ մասը վրացիներ են (325 հազար): Թվով հաջորդը ռուսներն են, ապա՝ հայերը:

137 հազար բնակչություն ունեցող մայրաքաղաք Բաթումում, որտեղ հայերը բնակչության մեկ տոկոսն էլ չեն կազմում

հետևանքներից մեկի վարպետը, որ աջար ընկերոջ հետ դոմինո էր խաղում (նա չցանկացավ անունը հրատարակել):

Աջարիայի հիմնական բնակիչները՝ աջարները, մուսուլման վրացիներն են: Սակայն նրանց կրոնականությունը շատ քույլ է արտահայտված, հակառակ մուսուլմանական սովորություններին, սիրում են խմել ու քեֆ անել:

- Մենք նույն վրացին ենք՝ միայն մուսուլման,- ասում է իր հայ ընկերոջ արհեստանոցում դոմինո խաղացող, հարթաօթյունից աչքերը կարմրած Իզետ Բրունջաձեն:

- Սակայն մի՞թե իսլամը չի արգելում խմիչքը:

- Ոչ, չի արգելում, մուսուլմանին կարելի է խմել, միայն այնպես, որ գլուխդ չկորցնես,- պատասխանում է նա, ռեֆորմի ենթարկելով իսլամը:

Բաթումում առաջին հայկական եկեղեցին կառուցվել է 1873 թվին: 1877-78-ական թվերի ռուս-թուրքական պատերազմից հետո, երբ Աջարիան ռուսները գրավեցին եւ Բաթումը դարձավ խոշոր նավահանգստային կենտրոն, տարբեր ազգեր, նաեւ հայերը սկսեցին գալ աշխատանք որոնելու: Հայերի մի մասը փախել է այստեղ փրկվելով 1915 թ. եղեռնից:

Ըստ Թեյմուրազ Կամիխանի «Բարեկամության ուղիներով» գրքի՝ 1902 թվին 1062 ձեռնարկությունից 325-ը հայերին էր պատկանում: Քաղաքի երեք ամենահարուստ ձեռնարկատերերից մեկը նավթարդյունաբերող Ալեքսանդր Մանթաշովն էր, որի կառուցած շենքերը դեռ մնում են Բաթումում: Մինչեւ անցյալ դարի կեսերը Բաթումում գործել է հայկական թատրոն, մշակույթի աշխատողների տուն, հրատարակվել է հայերեն թերթ: Խորհրդային տարիներին քաղաքում ապրել է մոտ 18 հազար հայ: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, երբ սրվեց սոցիալական վիճակը, շատ հայեր հեռացան, մեծ մասը Ռուսաստան:

Բաթումում բնակվել են մոտ 80 ազգային եւ կրոնական համայնքներ, որոնք խորհրդային տարիներին եւ դրանից առաջ համերաշխ են ապրել:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Աջարիայում հաստատվեց Ասլան Աբաշիձեի բռնապետական ռեժիմը, որը Թբիլիսիի ազգայնական քաղաքականությանը հակադրեց իր ցուցադրական ինտերնացիոնալիզմը եւ երկիրը գերծ պահեց ազգայնական հողի վրա առաջացած ցնցումներից եւ հանցագործ խմբավորումների թալանից, որոնք ենթարկվեցին Վրաստանի մյուս տարածքները: Նա հայկական համայնքին վերադարձրեց հայկական եկեղեցին, որը կառուցվել է 1895-ին (վերջին տարիներին քաղաքում կառուցվել է կաթոլիկ եկեղեցի, բացվել են մի քանի ուղղափառ եկեղեցիներ, սինագոգ եւ մզկիթ):

Հայկական եկեղեցու բակի հսկա մագնոլիայի ծառը տնկել է Հովհաննես Այվազովսկին: 1910-ական թվերին երգչախումբ է ստեղծել Կոմիտասը: Եկեղեցին դադարել էր գործել 1930թ. ու դարձել պլանետարիա (աստղադիտարան):

Վերանորոգվելուց հետո 1995-ից Սուրբ Փրկիչ եկեղեցին սկսել է գործել եւ պատարագներին մշտապես լիքն է:

Աբաշիձեի կարգադրությամբ 2003թ. Աջարիայի հեռուստատեսությամբ բացվել է հայկական եւ արդբեջանական լուրերի 10 րոպեանոց հաղորդում, որը արբանյակային եթերով սիմվոլ է ամբողջ աշխարհում: Լուրերը պատրաստում եւ վարում է 32-ամյա Արթուր Հովհաննիսյանը, որը ավարտել է երեւանի պետական լրագրողական դաստիարակության ֆակուլտետը: Նա նախկինում աշխատում էր ռուսական լուրերի բաժնում:

- Հայերեն լավ չէի հասկանում, ամոթ էր, երբ բառերը լսում էի ու չգիտեի ինչ է նշանակում: Օրը 3-4 ժամ պարապում էի հայերեն եւ հիմա գրում ու կարդում եմ,- ասում է նա:

Խմբագրությունը նամակներ է ստանում հայերից աշխարհի տարբեր ծայրերից: Արթուրի կողքը նստում է ադրբեջանական ծառայության խմբագիր Էմիլ Մախմուդովը:

- Աջարիան օրինակ է ամբողջ Կովկասի համար, թե ինչպես տարբեր ազգեր կարող են համերաշխ ապրել,- ասում է նա ու զովում Ասլան Աբաշիձեին, որն ունի այնպիսի մեծ սիրտ, որ բոլոր ազգերին տեղ է տալիս:

1992թ. ստեղծվել է հայկական համայնքի «Վերածնունդ» կազմակերպությունը, որը ոչ պարբերաբար հրատարակում է ռուսալեզու «Արթուր» թերթը:

Աբաշիձեի հայրը Իբրահիմը, մեծացել է հայկական համայնքի ավագներից մեկի՝ 70-ամյա ժորա Տաբակյանի տատի կաթով: Այդ պատմությունը սիրում են պատմել հայերը, որը հրապարակվել է թերթերում՝ ներկայացնելով հային ու վրացի-աջարին որպես կաթնեղբայրներ:

- Ասլան Իբրահիմովիչը ուզեց ինձնից

Բաթումի հայկական եկեղեցին:

տատիս՝ Մարիամի նկարը: Ես մեծացրի ու տարա նվիրեցի,- հպարտությամբ ասում է Տաբակյանը:

Այսուհանդերձ իշխանության բարձր ուղրոներ այլազգիներ մուտք չունեն, նույնիսկ ոչ աջար վրացիներին է դժվար պաշտոնների հասնել: Երկրի հիմնական եկամտի աղբյուրները՝ նավահանգիստը, որտեղ տարածաշրջանի ծովային ամենամեծ բեռնափոխադրումներն են լինում, մաքսատունը եւ անտառները Աբաշիձեի եւ նրա շրջապատի ձեռքում են: Արդյունաբերական նախկին ճյուղերը գրեթե չեն աշխատում եւ երկրում շատ են գործազուրկները:

Նախկինում քաղաքում եղել են բարձրատիճանի հայ պաշտոնյաներ, այժմ ամենաբարձր պաշտոնյան Աբաշիձեի լուսանկարիչն է, Աջարիայի լուսանկարչական գործակալության ղեկավար Սեյրան Բարոյանը:

Ներկայացվող ու քարոզվող ինտերնացիոնալիզմի քողի ետեւում նկատվում է փոքրամասնությունների նկատմամբ որոշ խտրականություն, որն ավելի շատ կենցաղային բնույթ ունի:

- Եթե մի վրացի թեզ հայիոյի, ի՞նչ պիտի անես, գլուխդ պիտի կախես գնաս, ձեն հանեցիր 40 հոգի վրադ կբերեն, իսկ դու ու՞մ կարաս բերես,- ասում է մի Բաթումցի հայ, որ չուզեց իր անունը հրատարակել:

Այլազգիների նկատմամբ խտրական վերաբերմունք արտահայտում են գյուղերից մոտ եկածները: Հայերը ասում են, որ քաղաքի հնաբնակները երբեք իրենց նկատմամբ որպես հայ անհանդուրժող չեն եղել:

- Վերջին տարիներին գյուղերից լցվածները շատ են համը հանում,- ասում է մեկ ուրիշ բաթումցի հայ,- մեկը ինձ ասաց՝ «Ի՞նչ ես ստեղ անում, գնա քո Հայաստանը»: Ես պատասխանեցի՝ «Դու ո՞ր էիր, որ ես Բաթումում էի ապրում»:

Ըստ հայերի, աջարները ավելի հանդուրժող են այլազգիների նկատմամբ քան մյուս վրացիները: Բաթումում միայն մի դեպք են հիշում, որ հայը կարիերայի համար իր ազգանունը փոխի եւ դարձնի

վրացական, մինչդեռ Թբիլիսիում շատ հայեր ստիպված վրացականացնում էին իրենց ազգանունները, որ կարողանան կարիերա անել:

35 տարի Մուշեղ Հապետյանը լուսանկարիչ է աշխատել իր լուսանկարչական սալոնում: Երբ եկել է սեփականաշնորհման ժամանակը ինքը դիմել է, սակայն ուրիշին են սեփականաշնորհել: Այժմ սալոնը նա վարձակալությամբ է վերցրել մոտ տիրոջից:

- Սա մեր աշխարհը չի, մենք հայ ենք,- 58-ամյա լուսանկարիչը բացատրում է, թե ինչու է արդարորեն իրեն հասանելիք սալոնի տերը լինելուց զրկվել:

Արդվինից գաղթական Հապետյանների գերդաստանում գրեթե բոլորը լուսանկարիչներ են՝ Մուշեղի հայրն ու հորեղբայրը, այժմ ինքը ու իր երկու եղբայրները: Սալոնում կիրառվում են լուսանկարչության պատմության ընթացքում եղած բոլոր տեխնոլոգիաները. 100 տարեկան շտապի վրա ամրացված լայն ֆորմատի ապարատով

լուսանկարում է սեուսպիտակ լուսանկարներ Ռուսաստանի անձնագրերի համար, որոնք լաբորատորիայում 15-20 տարի առաջվա մեթոդներով տպում է: Մյուս սենյակում ավելի ժամանակակից լուսանկարչական ավտոմատ տպող ու վագոլ սարքն է, կողքը ժամանակակից թվային ապարատն է, որով հիմնականում լուսանկար են հանում ԱՄՆ-ի վիզայի համար: Լուսանկարչատան հարեւանությամբ տիպիկ Բաթումյան բակն է, որի մուտքը փողոցի կողմից դալանն է: Դրսից, փողոցի կողմից ռուսական ցարական գաղութատիրական ճարտարապետությանը բնորոշ երկհարկանի շենքի

նախշապատ ճակատն է: Ներսուն բակում, իրար քիթ քիթ մտած բնակարաններն են, ուր մեկի ճաշի հոտը լցվում է մյուսի բնակարանը, մեկի վագոլը ծածկում է հարեւանի լուսամուտը: Այսպիսի բակերում իրար կողք կողքի տասնամյակներ ապրել են ու հարեւանություն են արել տարբեր ազգություններ՝ վրացի, ռուս, հայ եւ այլն:

- Եստեղ միշտ լավ հարեւանություն ենք արել, իրար տուն մտնել-դուրս գալ,- ասում է լուսանկարիչ, Հապետյանի աշխատակից Անդրանիկ Դուրգարյանը: Այս բակում նախկինում բնակվող 25 հայկական ընտանիքից այժմ վեցն է մնացել: Բակում բնակվում է նախկին ծովային

տվել են լիցեյ, քանի որ այն ժամանակակից մեթոդներով է աշխատում,- ասում է «Վերածնունդ» խորհրդի անդամ, լուսանկարիչ Սեյրան Բարոյանը,- մենք պիտի մտածենք, որ լիցեյում հայերենի ժամեր լինեն: Կար, փակվեց:

Նախկինում քաղաքում եղել է 2 հայկական դպրոց, 1972-ին դրանք միացրել են, իսկ 1989-ին աշակերտների պակասելու հետեւանքով միակ դպրոցը միացվել է վրացականին: 1898-ին այս դպրոցի շենքում է հիմնադրվել Բաթումի առաջին հայկական դպրոցը: Այստեղ է դասավանդել Եսենինի հայտնի բանաստեղծության հերոսուհին՝ Շահանան:

- Աբաշիձեն ասել է, եթե նույնիսկ մեկ աշակերտ մնա ես պիտի պահեմ հայկական դպրոց,- ասում է մասնաճյուղի տնօրեն Դոնարա Վարոյանը, որ մեծ դժվարությամբ այս ուսումնական տարում հայկական առաջին դասարանում 8 աշակերտ է հավաքել:

Առաջին դասարանցիներից շատերը դպրոցում են սկսում հայերեն սովորել: - Ես հայերեն մենակ ջուր ու հաց էի ասում, հիմա արդեն խոսում եմ,- ասում է վեցամյա Սիրան Ավետիսյանը,- մամաս ասեց՝ թող հայկական դպրոց գնա, որ հայերեն գրել-կարդալ իմանա:

Լուսանկարները՝ ՌՈՒԲԵՆ ՄԱՆԳԱՍՏՐՅԱՆԻ

Ձիյա Դոլիձեն և իր հայուհի կինը՝ Քնարիկը:

որ երկիրը մի կլանի ձեռքում է ու մարդիկ աշխատանք չունեն եւ աղքատ են:

- Բժիշկը երբ մարդու տեսնում է պիտի հարցնի՝ ինչպե՞ս ես եւ ոչ թե հացի մասին մտածի,- ասում է նա: Իսկ Քնարիկը Աբաշիձեի կողմնակից է, քանի որ նա հայերին լավ է վերաբերվում:

Այլ հարցերում համերաշխ են, Քնարիկը ամուսնու համար պատրաստում է հայկական ու վրացական ճաշեր ու երկուսով հետեւում են Վրաստանի ու Հայաստանի իրադարձություններին, նայում են Հ1, որ ամբողջ Բաթումում կաբելային

Հայկանուշ Օխիկյանը:

զծով հեռարձակվում է: - Ես հայերից միայն մի բան կուզեի, ծնվում ու ապրում եմ Բաթումում ու վրացերեն չեն սովորում: Որ մեկի հետ շփվում ես պիտի էլ լեզուն իմանաս,- ասում է Ձիյան, որ հայերեն կարողանում է խոսել: Կինը՝ Քնարիկը, վրացերեն գիտի ու համաձայն է ամուսնու հետ:

- Շատերը ծնվել, մեծացել են էստեղ ու վրացերեն չգիտեն, ինչի՞ մասն է: Ես ընկերուհի ունեմ, որ վրացերեն բառ չգիտի,- ասում է նա:

Բաթումի հայերի մի մասը ռուսախոս է եւ ոչ վրացերեն գիտի, ոչ հայերեն: Թեեւ քաղաքի 6-րդ դպրոցն ունի հայկական մասնաճյուղ, որտեղ բոլոր առարկաները հայերեն են դասավանդվում, սակայն հայերն իրենց երեխաներին նախընտրում են տալ ռուսական դպրոց: Մասնաճյուղում սովորում է 60 աշակերտ եւ դասավանդում 11 ուսուցիչ, իսկ նորաստեղծ ռուսական լիցեյում սովորում է 200 հայ աշակերտ:

- Ես ավարտել եմ հայկական դպրոցը, բայց իմ երկու երեխաներին

Տեսարան Բաթումից:

Ձիյա Դոլիձեն և իր հայուհի կինը՝ Քնարիկը:

Недавно в Ереване с кратким визитом находился главный редактор издающейся в Краснодаре газеты армян России «Еркрамас» Тигран Тавадьян, беседу с которым мы представляем вниманию наших читателей.

- Тигран, прежде всего хочу выразить вам благодарность за то, что несмотря на свою огромную занятость, вы взяли на себя распространение в Краснодарском крае газеты «Дзайн Амшенакан», а также обеспечение нашей газеты информацией о жизни армян в России. Армянские печатные и электронные СМИ часто используют информацию газеты «Еркрамас», которая в последние годы стала очень известной. И мы хотим познакомить наших читателей не только с «Еркрамасом», но и с Тиграном Тавадьяном. Расскажите о себе.

- Мои предки – выходцы из Ардвина, находящегося ныне на территории Турции. Они покинули город в 1913-1915 гг., переселившись на Черноморское побережье, в Сухум. Мой отец был известным в городе детским врачом. Я поначалу пошел по стопам отца, поступив в Кубанский мединститут. На последнем курсе мне предложили стать главным редактором новосозданной газеты «Маштоц», которую учредило городское армянское общество. Я возглавлял газету с 1993 по 1996 гг. Кстати, со своей будущей женой Ефимией Беджанян я познакомился в «Маштоце», куда она пришла устраиваться на работу. Моя супруга родом из Гандзака, а ее предки – выходцы из Тавриза (Иран). У нее филологическое образование, и сейчас она мой заместитель в «Еркрамасе».

- Как создавалась газета «Еркрамас»?
- «Еркрамас» основан мною в ноябре 1996 года, и с тех пор, вот уже 9 лет, я – издатель и главный редактор газеты. В первые годы газета была краевой, но затем расширила свое распространение в пределах юга России. В этом году «Еркрамас» стал всероссийской газетой: подписка на газету открыта на всей территории России. «Еркрамас» распространяется по подписке и в розницу.

- В розницу через киоски «Роспечать»?

- Нет, распространение через «Роспечать» невыгодно с экономической точки зрения. Мы распространяемся через армянские структуры (церкви, общины), а также через собственных распространителей в разных регионах. Наши представители работают в Москве, Санкт-Петербурге, Ростове-на-Дону, Буденновске, Липецке, Иркутске и ряде других городов России. Из регионов СНГ газета распространяется в Белоруссии и Абхазии.

- Газета издается только на русском языке?

- Газета издается раз в месяц на 16 полосах, и периодические мы издаем на армянском 1-2 полосы. Но подавляющее большинство читателей газеты – русскоязычные. Армяне, приехавшие из Армении, как правило, не интересуются газетами, думая лишь о том, как заработать на кусок хлеба и послать деньги семье. Кстати, среди армян, нашедших свое место в Краснодаре, есть и такие, кто желая стать «своим» в России, даже в собственной семье говорят на русском языке и, приходя в редакцию, предпочитают говорить на ломаном русском, чем на хорошем армянском. Читать или выписывать газету они не хотят, хотя регулярно навещают редакцию, чтобы узнать последние новости. Основные вопросы, которые они задают: «Когда в Армении будет хорошо?», «Когда мир признает геноцид, что будет?» и «Когда откроется железнодорожное сообщение с Арменией?».

- Обычно в диаспоре газеты становятся центрами общественно-политической и культурной жизни местных армян. У вас также?

- Вокруг нашей редакции объединился определенный круг армян (интеллигенция, студенчество, предприниматели). При нашем участии созданы и действуют в тесном сотрудничестве с газетой несколько армянских организаций, например, Центр образования и культу-

ры «Нарек», где занимаются детьми дошкольного и школьного возраста или молодежное объединение «Еркир», при котором действует танцевальный ансамбль, команда КВН, группы по изучению армянского языка и танцев. Особенно тесно наше сотрудничество с Армянским научным информационно-культурным центром «Амшен», председателем которого Артавазд Тулумджян также и член редколлегии газеты. Мы сотрудничаем со многими армянскими организациями не только в Краснодарском крае, но и за его пределами. Кроме того, повысилась роль газеты в общественно-политической жизни региона, и все чаще к нам за помощью обращаются представители разных национальностей, которым нужна поддержка в предвыборных кампаниях.

НАШ ГОСТЬ ТИГРАН ТАВАДЬЯН

- Относительно недавних событий на Кубани ваша газета давала комментарий, согласно которому армянские погромы в Новороссийске были спровоцированы некими внешними силами, пытающимися не допустить проведения армянской общиной мероприятий, связанных с 24 апреля. Есть ли волею конкретной информация по этому вопросу сейчас, по прошествии времени?

- Более конкретные данные, думаю, могли бы дать в ФСБ. Я могу сказать только то, что Кубань всегда находилась в центре внимания спецслужб Турции и Азербайджана, агентств которых на Кубани ежегодно «вычисляются» и депортируются.

Если вспомнить недавнюю историю, когда после землетрясения в Армении в Краснодарский край хлынул поток пострадавших, на Кубани начали распространяться листовки от имени какой-то армянской организации. В них утверждалось, что армяне претендуют на российские территории вплоть до Воронежа, где, якобы, проходит северная граница Великой Армении. Следствие установило, что листовки были отпечатаны в Азербайджане.

Несколькими годами позже, когда газета «Еркрамас» и Центр «Амшен» стали достаточно известными, Анкарским институтом евразийских исследований, действующим под «крышей» МИТ (турецких спецслужб) был опубликован аналитический доклад, в котором утверждалось, что мы («Еркрамас» и «Амшен») воремся за отделение Кубани от России с целью ее присоединения к Армении. В качестве подтверждения даже говорилось, что «Еркрамас» - переводится как «часть родины», т.е. этой частью родины, якобы, является Кубань.

К сожалению, все эти турецкие измышления тогда нашли благодатную почву в среде возражающегося кубанского казачества и некоторых политических партий.

Что касается Новороссийска, с нынешнего года он попросту стал местом официального представительства Турции на юге России. Здесь открыто генеральное консульство и, если не ошибаюсь, в город уже приезжали три делегации турецких бизнесменов (бизнесменов ли?), а также с дружеским (!) визитом в Новороссийский порт прибыл корабль военно-морских сил Турции. На фоне всего этого произошло событие, о которых вы спрашивали.

По поводу 24 апреля, мои подозрения подтвердились. Я уже говорил, отвечая на один из вопросов, как ревностно сотрудники милиции пытались упредить «акцию», которая, якобы, готовилась у генконсульства Турции. Помимо визитов в редакцию, сотрудники правоохранительных органов также провели «профилактические беседы» с представителями армянских организаций Новороссийска.

- Армянские погромы прошли накануне визита Владимира Путина в Ереван. Не видите ли Вы связь между этими двумя событиями?

- Опять же, о связи между этими двумя событиями можно только догадываться, конкретные данные могут быть только у организаторов погрома. Если связь между событиями есть, то это или желание подпортить впечатле-

ние от «развивающегося стратегического партнерства» между Арменией и Россией или же желание кого-то из высшего российского руководства сделать посговорчивее руководителей Армении, показав, что мирная жизнь армян в России может быть под угрозой.

- Что происходит сейчас в Новороссийске? Успокоилась ли обстановка?

- Сейчас ситуация «успокоилась», если можно так сказать - армян на улицах города никто в массовом порядке не бьет. Идет следствие, но у меня нет никаких сомнений, что его спустят на тормозах и дело замнут. Причем заинтересованность в этом есть с обеих сторон, то есть и с армянской. Я не помню такого случая, когда армянские общины в России проявляли бы принципиальность и целеустремленность в наказании виновных. Тем не менее, представители ряда общественных организаций Краснодарского края, среди которых только одна армянская (газета «Еркрамас»), обратились к генеральному прокурору России с просьбой назначить независимую следственную бригаду по делу об армянском погроме в Новороссийске. Подождем ответа от генпрокурора.

- Не считаете ли вы, что на фоне заявлений о стратегическом партнерстве, частые антиармянские инциденты в России не встречают заметного противодействия со стороны российских властей?

- У меня, и не только у меня, возникает такое ощущение, что антиармянские инциденты в России не только не встречают противодействие со стороны российских властей, но и в какой-то мере инспирируются ими. Вот только что понимать под российскими властями? Президента, правительство, губернаторов? Есть в России и довольно благополучные в межнациональном отношении регионы, а есть и такие как Краснодарский край. Как, например, объяснить, что недавний погром в Новороссийске произошел при главе города Сنياговском, который ранее был мэром другого города – Славянска-на-Кубани, где также при его «правлении» произошел армянский погром и не один... Попросту в России нет крепкой и стабильной власти, которая может предупредить такие события, как инцидент в Новороссийске или хотя бы наказать виновных. В этих условиях вызывает удивление то рвение, которое показали сотрудники ГУВД Краснодарского края, которые в течение 2-х недель до 24 апреля буквально затерроризировали нашу редакцию, пытаясь выяснить, планируем ли мы на День Геноцида «агрессивные акции» у генконсульства Турции в Новороссийске....

- Вы упомянули о попытках правоохранительных органов воспрепятствовать проведению акций 24-го апреля. Что же происходило в эти дни? Какие акции были все-таки проведены?

- Что касается 24 апреля, то по Кубани проводились различные мероприятия, в основном стандартные, которые проводятся из года в год. Акция у генконсульства Турции не состоялась, по причинам, о которых я сказал выше.

- Происходят ли какие-либо демографические изменения в Краснодарском крае, связанные с оттоком или притоком армян?

- На сегодняшний день притока армян не наблюдается. Я имею в виду армян, приезжающих на Кубань с желанием остаться здесь навсегда. Есть сезонный поток трудовых мигрантов, многие из которых, впрочем, не соблюдают всех формальностей законодательства, связанных с правом на работу в крае и подвергаются депортации.

- Какова культурная жизнь армян региона, обеспечены ли армянские школы всем необходимым?

- Культурную жизнь армян полноценной можно назвать только в регионе Сочи, где есть серьезные творческие коллективы, в частности коллективы Лазаревского Центра национальных культур и некоторых сельских Домов культуры. В других регионах края все делается на любительском уровне с переменным успехом. Армянские школы, которые есть только в Сочи, самым необходимым оснащены. Например учебниками, которые традиционно предоставляются Арменией. Все остальное «оснащение» ложится на плечи родителей учеников и немногочисленных спонсоров.

Вел беседу СЕРГЕЙ ВАРДАНЯН

ПОЗДРАВЛЯЕМ ГРИГОРИЯ МАЗЛУМЯНА С 65-ЛЕТИЕМ

Мазлумян Крикор Саакович (Григорий Сергеевич) родился в 1940 году в хуторе Островская Щель Туапсинского района Краснодарского края.

Окончил историко-филологический факультет Армавирского пединститута.

В 1973-74 гг. окончил высшие режиссерские курсы Министерства Культуры РСФСР. Работал в Дагестане учителем немецкого языка, служил в рядах Советской Армии. Затем работал директором школы на станции Навагинской Туапсинского района Краснодарского края. С 1971 года по настоящее время является заведующим отдела по вопросам культуры и искусства администрации Лазаревского района города Сочи.

Итогом жизни Григорий Мазлумян считает свое детище - Лазаревский центр национальных культур, куда входят русский, адыгский, армянский, казачий, украинский, греческий и белорусский центры. Учреждение уникальное, единственное в мире.

Григорий Мазлумян - человек очень разносторонний. Он «управляет» культурой целого района целую вечность. А еще, как оказалось, он всегда писал стихи. Они у него - отражение души неспокойного и все успевающего человека, Григория Мазлумяна. Он пишет о родной земле, о России и об Армении, которые навсегда слились в его сердце. И, конечно, как настоящий мужчина, он посвящает стихи женщинам.

Ирина Тодоренко

Верхнее Лоо

О Верхнее мое Лоо!
Оно звучит, как дважды «о»!
О! Горы - сказкою! О! Лес-
Вершинами аж до небес!

А парни здесь - в глазах огонь!
А девушки! Смотри - не тронь!
На свадьбе быть - селу всему!
И в горе жить - не одному.

Дела твои умножатся,
На славу и мечты.
Здесь жители - художники
Добра и чистоты.

Пусть в вековой твоей судьбе,
Я знаю, выпало тебе
Безрадостных немало дней,
Но руки добрые людей
Из прошлого, из темноты
Вели к сиянию мечты.

В тебе, о древнее село!
Все то, что будет, и прошло,
Благословенно и светло...
И обо всем, что есть в Лоо,
Я трижды говорил бы «О!!!»

Григорий Мазлумян

Родник

ИЗ ИСТОРИИ ИСЛАМИЗАЦИИ АМШЕНСКИХ АРМЯН

Известный армянский фольклорист и этнограф Саргис Айкуни (1838 - 1908гг.) родился в селе Зефаноз (Стефанос), недалеко от Трапезунда. Работал учителем в Шане, Трапезунде, Ване, Ардивине, Алашкерте. Где бы он не жил, везде собирал многочисленные образцы устного творчества и этнографические материалы, которые впоследствии были опубликованы отдельными книгами. Из-за своей патриотической деятельности он был осужден тур-

ецкими властями на 101 год каторжных работ. Зарыв в землю собранные им на протяжении лет в огромном количестве фольклорные и этнографические материалы, он в 1893 году тайно переходит в находящуюся в составе Российской империи Восточную Армению (Святой Эчмиадзин). Спрятанные материалы так и были потеряны для науки. После побега Айкуни турки арестовали его жену,

которая, не выдержав тюремных пыток, кончила жизнь самоубийством.

В Святом Эчмиадзине Саргис Айкуни работает в журнале "Арапат", где и публикует ряд статей, в том числе и об амшенских армянах: "Обычай и диалект армянских сел Зефаноз и Кромилы Трапезунда" (1892г.),

Маргар Гукасян.

в церковь села Торосцоц, убивают Тэр Карапет. Часть людей убегают, другие погибают, а остальные вынужденно принимают ислам, чтобы сохранить жизнь хотя бы детям. Так огнем и мечом многочисленные села Сев Гета и Амшена обращаются в ислам. Спасшиеся члены семьи Тэр Карапета обосновываются в селе Калафка вблизи Трапезунда, а его сын дает обет принимать сан священника под именем Тэр Карапет из поколения в поколение и раз в год

тайно навещать оставшихся в Сев Гете соотечественников. С 1820-ых годов эта семейная традиция прерывается, и только в 1840-х годах один из членов другой семьи - Тавлашян, принимает сан священника под именем Тэр Карапет, продолжив дело предшественников. Подвергая жизнь опасности, он также посещает села, обращенные в ислам: здесь его ждали тысячи армян, часть которых, несмотря на смертельную опасность, желала вернуться к вере предков. Он пытается открыть в этих селах армянские школы и с этой целью неоднократно обращается к богатым армянам Константинополя, но безрезультатно.

В 1984 году в населенном армянами хуторе Пролетарском (вблизи Майкопа, центра

Адыгейской автономной области в составе Краснодарского края) я встретил 84-летнего Маргара Гукасяна, уроженца села Калафка, на стене дома которого висел вышитый в 1906 году его дедом карпет с надписью: "Священник Тэр Хорен, сын Тэр Карапета, род. в 1831г."

Тэр Хорен погиб на дорогах изгнания 1915г. Его внук - Маргар Гукасян, рассказал несколько известных ему историй о Тэр Карапете и его последователях - свидетельстве того, что память о священниках-патриотах сохранилась даже через столько лет.

Представляем читателям газеты "Дзайн амшенакан" ("Голос амшенский") русский перевод некоторых отрывков статьи Саргиса Айкуни "Потерянные и забытые армяне (армянские мусульманские села Трапезунда и их обычаи)".

СЕРГЕЙ ВАРДАНЯН

Маргар Гукасян и Сергей Варданян.

"Пословицы на диалекте армянских крестьян Трапезунда" (1895г.), "Жизнь армянского крестьянина Трапезунда" (1905 - 1906гг.) и так далее. В своей объемной статье "Потерянные и забытые армяне (армянские мусульманские села Трапезунда и их обычаи)" (1895г. NN 7-8) Саргис Айкуни обращается к теме насильственной исламизации армян Амшена и Сев Гета (Кара дере, Черная река). Согласно ему в 1700-ые годы в Амшене было 8 - 10 тысяч, а в Сев Гете - 5 - 6 тысяч армянских домов (семей), на которые приходилось всего 4 - 5 священника. Армяне во главе с священником Тэр Карапетом героически сопротивлялись турецким янычарам, муллам и всякому сброду, пришедшим обратить их в ислам. Но турки, получив вспомогательное войско от вали (губернатора) Трапезунда, в конце концов вырезают многочисленных армян и, ворвавшись

С запада Амшенских гор на север течет большая и историческая река Сев Гет (Кара-дерэ)¹. Вся территория ее долины называлась Сев Гет, а население - севгетцами, они, как и амшэнцы, говорят по-армянски. В 1708-10-ых годах фанатичные моллы и янычары насильственно их обратили в мусульманство.

...Население областей Амшена² и Сев Гета составляло примерно 16 000 человек, они жили, укрывшись как в берлогах, в таких местностях, которые из-за естественного местоположения края отрезаны были от внешних областей...

...Для янычаров Трапезунда 1700-ый год был самым знаменательным. Они покинули Полис³ и обосновались в Трапезунде, пополнив свои ряды местными грабителями и распространившись до Карина, Муша, Вана, Багеша, Тигранакерта, Харберда и других [мест].

...Большую силу янычарам придали сюрменцы, народ разбойничьего нрава, состоявший из мелких и крупных грабителей; и даже сегодня лишь небольшая их часть занимается мореходством. В основном яныча-

Эти моллы, удвоившись количеством, с великим рвением посовещались с фанатичными турками и янычарами и вторглись в Сев Гет. От края до края они стали проповедовать мусульманство, угрожая [селянам], что, если не примете мусульманства, султан пошлет большую армию, которая всех вас истребит, отнимет у вас ваших сыновей и дочерей...

Многими другими угрозами они устрашали христиан.

Моллы постепенно заготовили места для посева своей проповеди: некоторые армяне ложно, некоторые из страха исповедовали Магомета как истинного пророка и [признавали] Коран священным [писанием].

Иные армяне следовали велению времени и политике. Ревностные моллы, считая посеянное ими семя принесшим плоды, отчитывались за пределами [этой земли] перед мусульманами о том, сколько человек из каждой деревни услышало их проповедь и приняло веру Магомета.

Около десяти лет моллы проповедовали среди севгетцев, наконец,

САРГИС АЙКУНИ

ПОТЕРЯННЫЕ И ЗАБЫТЫЕ АРМЯНЕ (АРМЯНСКИЕ МУСУЛЬМАНСКИЕ СЕЛА ТРАПЕЗУНДА И ИХ ОБЫЧАИ)

ры, подпав под их влияние, проникли в Сев Гет, чему способствовало также положение края. Каждая область окружена торами и лесами как стеной, древние леса неприступны. Благодаря им янычары с успехом делали с населением что хотели, ибо [севгетцы] были как рыба, попавшая в сети.

Такими островками были Сев Гет и Амшен в этих двух долинах. Горная цепь Пархар⁴ прерывалась Карином и Бабердом, с востока были егерийцы, с севера и западной стороны их подстерегала ненависть греков. Забытые предводителями и даже католикосами, лишённые священника, [жили] они в бурных волнах (моря мирского). На тридцать шесть деревень приходился едва один священник⁵. Село Торосли⁶ - самое большое и самое высоко расположенное в Сев Гете. В этом селении был священник по имени Тэр⁷ Карапет, который в это время пользовался большой известностью и почитался народом как некая святая личность. Весь народ Сев Гета клялся его именем.

В области Сюрменэ был известен также Гуруф-оглы молла Мехмет. Он был столь фанатичен, что хотел в одно мгновение обратить в мусульманство христиан.

Сколько раз он вторгался в Амшен и Сев Гет и с отрядом янычаров хотел осуществить свое намерение, но не мог; хотя и нашлись слушатели его проповеди, однако они не обращались в мусульманство. Из разных стран он набрал для себя сорок фанатичных учеников, некоторое время обучал их, исполнил в них недостаток фанатизма, затем рукоположил их в моллы, взяв с них клятву, что до самой смерти они будут бороться за распространение мусульманства.

официально предложили принять веру Магомета.

Армянский народ бурно воспротивился предложению молл и выдворил их из Сев Гета.

Оскорбленные моллы сначала замыслили хитрость, а затем насилье: они собрали 500 фанатичных турок, которым объявили, что жители Сев Гета решили официально принять мусульманскую веру; через одного человека они, дескать, послали весть с просьбой совершить над ними обряд обрезания. Поэтому обязанность каждого ревностного мусульманина принять участие в этих великих торжествах.

Эти 500 [мусульман] рассеялись по разным сторонам края с проповедью и оглашением благой вестии молл. Тысяча всадников и столько же пеших направилась в Сев Гет, взяв с собой также большой отряд янычаров, дабы не лишиться участия в тех больших торжествах.

Это полчище вступило в Сев Гет с большой торжественностью и шумом. Шествие возглавлял на коне Гуруф-оглы Мехмет, с четырех старон его окружало шесть человек, которые с почтением прислуживали ему, его сорок учеников с пением несли знамена и следовали за своим наставником. Также янычары с блестящими и огромными секирами на плечах, обступив молл, шли вслед за толпой. Самый ревностный из мусульман, рассекая толпу, стремился прорваться вперед, чтобы оказаться рядом с духовенством.

Песни молл, крики и улюлюканье янычаров, суматошные вопли фанатичной толпы повергли в ужас и большое удивление армянских селян, они вспомнили [об угрозах] и решили, что султан послал войско, чтобы

их истребить.

Моллы со своим полчищем оставались в одной армянской деревне и предложили всем, кто согласен принять мусульманство, явиться к их духовному главе.

Армяне, как один человек, воспротивились этому, заявив, что на этой земле нет желающих обратиться в мусульманство. Чтобы им не угрожало, они все до единого будут сопротивляться.

Моллы привели на суд тех армян, которых считали сблизившимися с мусульманством. Желая знать об их намерениях, они допросили их.

Те ответили:

- Выше нас находится селение Торосли, где пребывает священник Тэр Карапет. Большая часть народа почитает его, и армяне не обратятся в мусульманство. Если даже мы согласимся принять мусульманство, на нас обрушатся жестокие удары армянского народа.

Огромные толпы турок в том же торжественном составе пустились в дорогу. Оставив по пути за собой несколько сел, они, наконец, вступили в большое армянское селение Торосли, где находился почитаемый Карапет.

Увидев их, Тэр Карапет удивился. Он немедленно послал на окраину деревни сто вооруженных армян, которые, угрожая туркам, препятствовали их вхождению и требовали немедленно удалиться. В противном случае, сказали они, мы будем драться до конца.

Угрозы армян возымели сильное действие на фанатичную толпу, хотя в ярости они хотели бы поглотить их и уничтожить, но находились в опасном положении, ибо были окружены армянским населением.

Они благоразумно отступили, рассеялись среди фанатичных турок, сообщая, что, дескать, армяне-мятежники, они нарочно пригласили нас якобы для обрезания, а на самом деле хотели окружить и уничтожить. Лишь случайно мы узнали об их намерении и едва спаслись бегством.

Эти и подобные слова распространяли они в турецком обществе, восстанавливая против армян еще большее число ревностных мусульман.

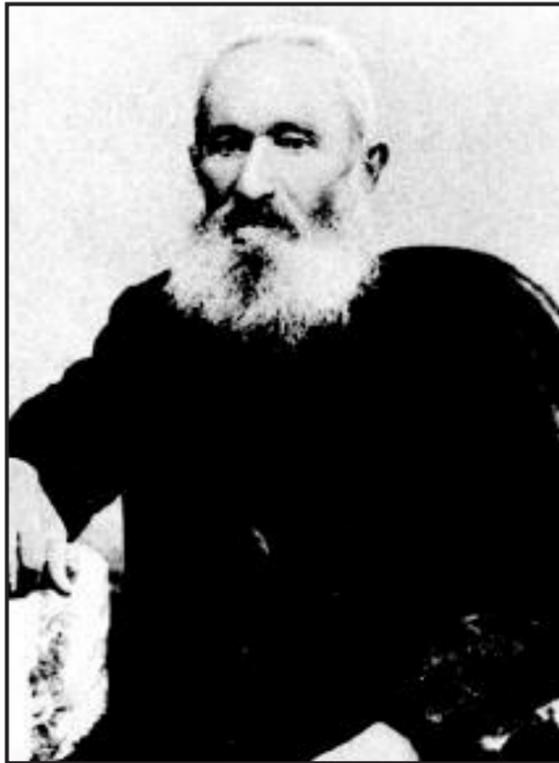
Из уст в уста распространилась молва о том, что Гуруф-оглы, моллы и почитаемые мусульмане унижены, а значит, унижены мусульманская вера и Магомет.

Из разных мест в Сюрменэ прибыли ученые моллы, кадии, муфтии и другие [духовные] лица, поставили на обсуждение Коран и его толкование. Все с почтением целовали [Коран] и пришли к выводу, что Коран повелевает хорошо относиться к христианам, но если кто-нибудь обратится в мусульманство, а затем отступит от него, наказанием для него может быть смерть. Он должен быть изрублен на части, ибо пророк обманут; а [жители] Сев Гета не только обманули пророка Бога, но подняли мятеж. Поэтому следует наказать смертью не только взрослых людей, но и предать мечу грудных младенцев, чтобы стереть с лица земли это племя неверных.

О решении молл было извещено властям Трапезунда и турецкому обществу. Число фанатиков возросло вчетверо. Также правительство присовокупило свои силы к этой толпе, и с мощными силами они вторглись в Сев Гет. Неожиданно

осадив деревню, они впервые ворвались в Торосли.

Была Великая суббота. Жители находились в церкви, на литургии. Они увидели окружившую их толпу [турок], которая с угрозами предлагала им принять мусульманство. Обескураженное армянское население смотрело в лицо Тэр Карапету. Один из молл нанес мечом удар по го-

Саргис Айкуни (1838-1908гг.).

лове священника. Он руками защитился, и ему отрубили руки. Со второго и третьего ударов кровь забила фонтаном, и он повалился на землю. Тут же другие моллы разрубили его тело на части, чтобы устрашить весь армянский народ.

Большая часть народа оказала турецким отрядам сопротивление и отвергла их предложение, и тела тех, кто отказался, пали на останки доброго священника. Повсеместно началась резня, старики и дети под ударами мечей окровавленными повергались на землю.

Резня была ужасной: вопли и рыдания печальным эхом раздавались над (покрытыми черным) головами жителей Черной реки [Сев Гета]. С черной водой Сев Гета смешалась черная кровь. Боязливая часть народа покорилась фанатичным зверям, которые обещали прекратить резню, чтобы на следующий день объявить о решении и произвести обрезание.

На следующий день решение о том, что в день святого Воскресения они готовятся к обрезанию, было сообщено Гуруфу оглы Мехмету.

Резня была приостановлена. Боголюбивые люди собрали своих детей, легкий домашний скарб и удалились в черные леса, окружавшие Сев Гет, другие попали в когти черных зверей, остальные направлялись вглубь леса. Они пошли на запад через густой и тернистый лес, куда не только не ступала нога человека, но

даже зверей.

Среди этих беженцев были ревностные верующие люди, которые заботливо собрали истерзанное тело Тэр Карапета и, взвалив на спину как нечто драгоценное, последовали за беглецами.

Положение беженцев было ужасным, в лесах до сих пор отзываются эхом [их вопли]; некоторые со стенами звали своих любимых-родных по крови, другие со стенаниями шептали имена убитых родственников, иные задыхались от жажды и голода, визг и вопли детей повергали в страх скот и зверей, тысячелетия не слышавших человеческого голоса.

Если бы вы видели эти леса, вы бы решили, что никто из прошедших через них не мог спастись, но я скажу, что одна десятая вышла к Баберду, одна пятая - к близлежащим к Трапезунду местностям: Захносу, Апиону, Калафке и другим местам, пять четвертых [людей], вышедших из лесов, перебрались в Джаник, который находится к западу от Трапезунда на расстоянии одного дня морского пути.

Спасшиеся из родни Тэр Карапета дошли до села Калафка⁸, где и обосновались и где похоронили часть изрубленного его тела, часть же взяли с собой ушедшие в сторону Баберда.

А на той стороне, в Кара-дерэ, турецкая чернь почти со ста деревнями сделала то же, что в Торосли: бежавшие уже бежали, часть населения была уничтожена, часть ложно отреклась, чтобы избежать смерти.

В самый день Пасхи со всего края под огромными раскинутыми грабами близ церкви села Торосли собралось около пятисот видных людей и подверглось обрезанию.

Через неделю теми же грабами в зурну дули тридцать зурначей. Это торжественно подвергались обрезанию родные ранее подвергнутых обрезанию. Число их достигало тысячи.

Сын замученного Тэр Карапета был рукоположен в священники села Калафка и получил имя своего отца.

Он дал обет, что всегда из их рода будут рукоположены священники, по имени Карапет, и хотя бы один раз в год они будут тайно посещать Сев Гет для того, чтобы утешить народ.

1. Кара-дерэ - по тур. Черная река. В переводе на армянский язык - Сев Гет. Маленькая провинция (каза) Сюрменэ известна и под именем Сев Гет.

2. Амшенцы-в 789-790гг., спасаясь от арабского ига, 12000 армян из гаваров (областей) Арагацотн, Котайк провинции Айрарат и области Артаз провинции Васпуракан Великой Армении во главе с нахарарами отцом и сыном Шапухом и Амамом Амадуни и другими бежали и обосновались в городе Тамбур, который находился в плодородном крае между севером Пархарских гор и югом черноморской гавани Атина. Но дядя Амама Амадуни - грузинский князь Вашден, получив от арабов войско, совершает предательское нападение и уничтожает г. Тамбур. Амам восстанавливает город и называет его Амамашен. Название в дальнейшем произносится несколько сокращенно и преобразуется в Амшен. Армянское княжество Амшена сохраняется примерно в течении 7 веков, и лишь в 15-ом столетии попадает под власть турков.

3. Полис - краткое название Константинополя.

4. Пархар - Восточно-Понтийские горы на севере Армянского нагорья. Начинаются с реки Мелет параллельно юго-восточному побережью Черного моря и тянутся до нижнего течения реки Чорох на востоке.

5. Один священник - Амшен имел примерно 10000 домов, Сев Гет - 5-6000 армянских домов. Эти 16 000 домов армян имели 3-4 священника (примеч. автора).

6. Торосли - армянское название - Торосцоц гех.

7. Тэр - владыка.

8. Калафка - находилась на расстоянии 5 часов пешего хода от Трапезунда. До Геноцида в селе имелось 63 дома (армянские семьи), а также армянская церковь. В 1850-х гг. открылась и армянская школа.

«Չայն համալսարան» թերթի 2005թ. NN 3-4-ում տպագրվել էր Եղեռնի տարիների մասին Ադաի Բյուսեյանի մեկ հոլովը՝ «Ապրիլ որպես հայ» վերնագրով: Այն լայն արձագանք գտավ, իսկ իր մայիսի 25-ի և 26-ի համարներում արտատպեց Փարիզի «Յառաջ» թերթը: Այս անգամ «Չայն համալսարան» ընթերցողներին են ներկայացնում Ադաի Բյուսեյանի մեկ ուրիշ հոլովը՝ «Գայլը» վերնագրով: Հեղինակի մասին ասեն, որ ծնվել է 1905-ին Տրապիզոնի նահանգի Սամսունի գավառի Թերմեի գավառակի Թելիփուղար գյուղում: Եղեռնի օրերին նրանց բազմանդամ ընտանիքից և ութ երեխաներից փրկվել են միայն ինքն ու ավագ քույրը՝ Սարիամը: Ապաստանել է Սեբաստիայի և Սարսելի որբանոցներում, այնուհետև 1928-ին Փարիզում ամուսնացել նույնպես որբ, Կորնթոսի (Հունաստան) և Սարսելի որբանոցներում հանգրվանած չարձամբացի Արշալույս Պորգալյանի հետ: Իմանալով, որ ավագ քույրն ապրում է Կրասնոդարի երկրամասի Ապշերոնսկի շրջանի Նեֆտեգորսկ գյուղում, 1936-ին կնոջ և երկու երեխաների հետ հայրենադարձվել է Հայաստան: 1946-ին տեղափոխվել է Օնվափնյա Դագոմիս ավան, ուր և 1950-ին քաղաքական մեղադրանքով դատապարտվել է 10 տարվա ազատազրկման, բայց 1955-ին արդարացվել է և քննադատվել հաստատել քրոջ մոտ՝ Նեֆտեգորսկում, ուր տեղափոխվել էր նրա ընտանիքը: 1963-ին կնոջ և երեք երեխաների հետ վերադարձել է Երևան, բայց հաճախ է մեկնել ազգականների մոտ՝ Նեֆտեգորսկ և Չեռնիգոլսկոյե, ուր և մահացել է 1975-ին և թաղվել Նեֆտեգորսկում:

Ս. Վարդանյան

1915 թվականին՝ արևմտահայերի բռնազաղթի օրերին, ծնողներս թուրքական յաթաղանի գոհ գնացին: Ես որպես անչափահաս, հրաշքով ազատվեցի և ապաստան գտա օսական մի գյուղում, որը գտնվում էր Սեբաստիայի նահանգում: Այդ եղերական թվականից երեք ու կես տարի էր անցել, ծառայում էի իմ օս տիրոջ մոտ և խոսում էի իմ տերերիս լեզվով՝ իրոներեն, որին բավական լավ էի տիրապետում:

1918թ. ուշ աշնանն էր, մի շատ ցուրտ

ԱԿԱՍԻ ՔՅՈՍԵՅԱՆ

Գ Ա Յ Ի Ը

ու քամոտ օր: Արդեն մթնել էր: Ցրտաշունչ քամին սաստիկ ուժով փչում էր, թվում էր, թե ուզում է տուն ու տանիք օդ թռցնի: Քամին կանգ էր առնում, կատաղած խոյի նման հետ-հետ էր գնում ու հարծակվում էր տների, գոմերի և մարագների վրա, ուժեղ հարվածում, փորձում էր ամեն ինչ փլցնել:

Այդ իրիկուն մեր տնեցիները տխուր էին ու հուզված: Դրա պատճառն այն էր, որ քամին, իր խեղճությունները շարունակելով կարող էր տան կտուրը օդ թռցնել, և կամ մի այլ վնաս հասցնել, այլ կար ավելի լուրջ պատճառ, դա այն էր, որ մեր քսանից ավելի ձիերի երանակը մնացել էր դուրսը, բաց դաշտում և այն էլ մի այնպիսի ժամանակ, որ օր ու գիշեր գայլերը անխնա խժռու ու դուրսը մնացած բոլոր տեսակի ընտանի կենդանիներին: Տան միակ «տղամարդը» ես էի, ծերունի տերս տանը չէր, տեղ էր գնացել, նրա երիտասարդ որդին բանակում էր: Մեր համազուգուցներից մեկը մեզ լուր էր բերել, թե ծեր ձիերը հենց ծեր առվույտի արտում՝ յոնջալուսն ենք տեսել, զգույշ եղեք, դուրսը չման, գնացե՛ք բերեք: Իրոք որ դուրսը մնացած ընտանի անասունները շատ հաճախ կեր էին դառնում գայլերին: Իմ տիրուհիները սկսեցին իմ ինքնասիրությունը շոյել, իմ չունեցած առավելությունների և չգործած քաջագործությունների մասին խոսել: Հիշեցրին թե ես ինչպես էի դեռ անցած տարի համարյա միևնույն ամիսներին առանց գայլերից վախենալու գնացել մեր դուրսը մնացած և այն էլ նոր ծնած կովը տուն բերել և այժմ ի՞նչ կա որ, կզնամ յոնջալուղ, որը գյուղից մեկ ժամվա ճանապարհի չափ հեռու էր և այնտեղից մեր ձիերի երանակը կքշեմ կբերեմ գյուղ:

-Չեմ գնա,- ասում էի ես,- չեմ գնա, որովհետև վախենում եմ գայլերից:

Թե ես կարողանում էի համառել, ընդդիմանալ իմ տիրուհիներին, դրա պատճառը մասամբ այն էր, որ ես բոլորովին էլ այդ տան ծառան չէի համարվում, այլ իբրև թե նրանց իսլամացած որդեգիրն էի, նոր անունս Ֆիքրի էր: Ի վերջո, ես հոժարեցի գնալ ձիերի հետևից, երբ նրանք ինձ խոս-

տացան գեներ տալ: Ես իմ մանուկ հասակից սիրել եմ գեները: Տնեցիների՝ ինձ տված գեները շատ գեղեցիկ, փայլուն կոթով յոթ կրականոց մի ատրճանակ էր: Ատրճանակն իր պատյանի մեջ տեղավորելուց հետո կախեցի իմ իրոնական Գիլելազարդ գոտուց: Երբ այսպես գինվեցի, իմ սրտից բոլորովին անհետացավ վախը, ես կարծես մեծացա: Գյուղից դուրս գալով քայլերս ուղղեցի դեպի առվույտի արտը: Գնապարհին ինձ այնպես էր թվում, թե յուրաքանչյուր թիփ ու քարի ետևը մի գայլ է պահված, որը կարող է անսպասելի իմ վրա հարձակվել: Ես ատրճանակս դուրս

քաշեցի պատյանից և ձեռքումս պինդ բռնած, արագ ու զգույշ շարունակեցի ճամփա: Լուսնի կլոր գունդը աղոտ կերպով լուսավորում էր երկիր կոչված անծայրածիր կրկեսային հարթակը:

Երբ ես հասա յոնջալուղ, մեր քսանից ավելի ձիերը խմբվել էին կլոր՝ գլուխ-գլխի: Ձանթիկներն իրենց մատղաշ մտրուկներին պատսպարել էին իրենց վզերի տակ ու առջևի ոտքերի արանքում: Ձիերը մարտական դիրքով պատրաստ էին հակահարված տալ իրենց գոյությունը սպառնացող սոված գայլերի ոհմակին: Միայն «իրամանատարը»՝ բաց մոխրագույն բծերով, հինգ-վեց տարեկան, շատ գեղեցիկ հովատակը, իրար գլխի հավաքված ձիերից 15 քայլ հեռու, իր ոստիկն գետնին գամնից կանոն, պտտվում էր նրա շուրջը, երբեմն կանգ էր առնում, փռշտում, վրոջում ու սարսափելի վրդոված ծառս էր լինում, բարձր ու կատաղի խրխնջում, առջևի ոտքերով արագ-արագ դոփում էր ոտքերի տակի հողը, կարծես ուզում էր դեռևս կենդանության նշաններ ցույց տվող հակառակորդին վերջնականապես ջախջախել, լռեցնել: Ատրճանակս ձեռքումս պատրաստ բռնած, զգույշ քայլեցի դեպի հովատակը: Երբ մոտեցա, ես իմ տեսածից վախեցած երկու քայլ ետ նահանջեցի: Հովատակից ընդհանրապես չորս քայլ հեռու պառկած էր մի սկզբ, մոխրագույն գայլ: Գազանը ծանր վիրավորված էր հովատակի հասցրած ուժեղ հարվածներից: Հողին էր մեխվել: Գայլն իր առջևի ոտքերը երկարել էր դեպի առաջ և աշխատում էր առաջ սողալ և, սակայն, այդ նրան չէր հաջողվում, կարծես նրա մեջքին դրվել էր մի սկզբ, ծանր առարկա, որի տակից դուրս չէր կարողանում գալ: Գայլն իր երախը բաց ու խուփ էր անում, սակայն ոչ կազկանձ, ո՛չ էլ ոռնոց չէր լսվում: Կարծես գազանի կոկորդում մի մեծ ոսկոր էր մնացել. գայլն իր պառկած վիճակում գլուխը մի ընդունակ հանգստացնում էր հողի վրա, ապա նորից բարձրացնում, և այսպես շարունակ: Ես երբեք այդպիսի հսկա գայլ չէի տեսել: Երևի դա նրանից էր, որ ես մինչ այդ այդքան մոտիկից գայլ չէի տեսել: Տարիներ հետո, Հունաստանում, Իտալիայում, Ֆրանսիայում, Հայաստանում, Ռուսաստանում իմ այցելած կենդանաբանական այգիներում շատ մոտիկից եմ դիտել գայլերին, բայց նման հսկա գայլի չեմ հանդիպել: Գազանն իր պառկած տեղից միշտ աշխատում էր առաջ սողալ, բայց նրա ետևի մաշր բոլորովին առաջ չէր շարժվում, կարծես ձին նրան գամել էր գետնին: Գայլի յուրաքանչյուր շարժումից ձին լուսնոտի նման զժվում էր, առջևի ոտքերով դոփում էր գետնին, տարօրինակ խրխնջում էր և իր խոշոր աչքերը չքուն էր ոստիկ վրա, որը մահամերձ էր: Ես հինգ քայլ հեռավոր-

րությունից իրար հետևից երկու անգամ կրակեցի կիսամեռ գայլի վրա, որն այլևս գլուխը չբարձրացրեց և անշարժ մնաց պառկած տեղում: Հովատակն իր գեղեցիկ վիզը կորացրեց դեպի ցած, սրեց ականջները, կլոր ու խոշոր աչքերը լայնացրեց, շունչը պահած հետագոտող նայվաքցով ստուգեց հակառակորդին, որն աշարժ պառկած էր իր առաջ: Եվ երբ համոզվեց, որ գայլը սատկել է, մի քանի անգամ ուրախ փռշտաց, վեր բարձրացրեց գլուխը, հաղթողի հպարտությամբ երկար ու ձիգ խրխնջաց:

Դիրքավորված ձիերի խումբը հասկացավ առաջնորդի լեզուն և ինքն էլ իր հերթին պատասխան խրխնջով արձագանքեց նրան: Ոռնացող քամին իր վիուկի ոռնոցը միացրած մտակա ժայռերի քարանձավներում դարձնում սոված գայլերի ոռնոցի հետ, ալիք առ ալիք, մի քիչ էլ ուժեղացրած, մեզ էր հասցնում: Դարձնում մտած գայլերից մեկը սկսում էր ոռնալ, որին հետևում էին այս ու այն կողմ ցրված գայլերը և այսպիսով ստեղծում մի շատ սուսկալի, սարսուռ ազդող գայլային անհամաչափ մի խմբերգ. ո՛ւ, ո՛ւ, ո՛ւ: Գայլերի ոռնոցից ազդված ձիերը էլ ավելի էին սեղմվում միմյանց: Հովատակը առվույտի այդ մարգագետնում, սպառնալից գայլից ոչ հեռու, մի փոքրիկ բարձունքի վրա հպարտ կանգնած, ականջները սրած՝ դեպի ոռնացող գայլերի կողմն էր նայում: Ա՛հ, որքան գեղեցիկ էր այդ մոխրագույն կլոր ձիերի երկար չէր մնում, ստուգում էր սատկած գայլին, չլինի շարժվի իր տեղից: Երբ համոզվում էր, որ նա սատկել է, մոտենում էր, պտտվում ձիերի շուրջը, քաջալերում նրանց:

Ես մոտեցա գլուխ-գլխի հավաքված ձիերի խմբին: Մատղաշ մտրուկները կծկվել, սմբել, մի տեսակ իրենց պատյանի մեջն էին քաշվել, ապավինելով իրենց հոգատար մայրերին: Թե՛ ձիերը և թե՛ մտրուկները, ջերմախտից վարակվածների նման դողում էին: Ես մոռացել էի ցուրտը, քամին, ձիերին ու ինձ սպառնացող վտանգը և մտածում էի միայն երկյուղած մտրուկների մասին: Ես իմ կյանքում ընտանի կենդանիներից ամենաշատը սիրել եմ ձիերին ու ոչխարներին, մանավանդ մտրուկներին ու գառներին:

Ինձ չհաջողվեց ձիերի արանքից ներս սողալ, հասնել մտրուկներին, շոյել, փաղաքել, սիրտ տալ, քաջալերել նրանց: Ես ինքս էլ դողում էի և, սակայն, չգիտեի թե դա ցրտի՞ց էր, թե՞ գայլերի ահից: Ես գիտեի ձիերից շատերի անունները և կանչում էի իրենց անուններով, մի տեսակ ներկա-բացակա էի անում: Ձիերից յուրաքանչյուրը լսելով իր անունը կամաց մըթմթում էր: Բավական դժվարությամբ ինձ հաջողվեց մարտական դիրք մտած մի կարմիր-սկզբույն գամբիկի գլխին անցկացնել տնից հետո բերած սանձը: Մի կերպ նրան դուրս քաշեցի իր տեղից, կանգնեցի մոտակա փոսի մեջ, ինքս մոտեցա փոսի պոնկին և արագ ցատկեցի ձիու երկ մեջքին: Ձիս քշեցի ձիերի խմբի վրա որ նրանց շարժեմ, իրենց տեղից ցրեմ ու քշեմ դեպի գյուղ: Եվ սակայն, թե՛ իմ սպառնալը, թե՛ իմ փաղաք-չական ու քաջալերող խոսքերը, նույնիսկ երկու անգամ օդում կրակելը, իզուր էին, նրանք փոխանակ ցրվելու, ընդհակառակը, էլ ավելի էին միմյանց սեղմվում: Դարձ էր, որ նրանք իրենց հատուկ բնագրով գզում էին, որ տակավին չի անցել վտանգը:

Մի քանի րոպեով դադարեց գայլերի ոռնոցը, մեղմացավ նաև քամին: Հովատակը որպես իր երանակի քաջ առաջնորդ մի քանի քայլ հեռացավ երանակից, հոտոտեց գայլերի ուղղությամբ, զննեց շրջապատը, իր սուր լսողությունը լարեց քիչ առաջվա ոռնացող գայլերի կողմը, վերադարձավ երանակի մոտ, ինչ-որ խրխնջախառը մըթմթած և քայլերը ուղղեց դեպի գյուղ: Ձիերի երանակը հասկացավ իր առաջնորդին և առանց խուճապի, առանց իրարանցման հետևեց նրան: Ես այսօր էլ շատ լավ եմ հիշում հովատակի չափազանց շրջա-

հայաց, ուշադիր, դանդաղ քայլվածքը: Նա շուտ-շուտ կանգ էր առնում՝ զննում շրջապատը և դարձյալ շարունակում իր ճամփան: Երանակը քայլ առ քայլ հետևում էր հովատակին, երբեմն կամաց, երբեմն արագ, երբեմն վազելով և միշտ առանց ձայնի ու ծպտումի: Մինչև գյուղ հասնելը հովատակը երկու անգամ կանգ առավ, նորից հավաքեց բոլորին գլուխ-գլխի այնպես, ինչպես առվույտի մարգագետնում: Ես շատ ամուր կպել էի իմ ձիու մեջքին և զննում էի ուր որ տանում էր ինձ: Գիշտ է, գայլերը մեզ կրնկակոխ չէին հետապնդում, այլ, լուռ, առանց ոռնալու հետևում էին որոշ հեռավորության վրա: Հագիվ էինք հասել գյուղի ծայրամասը, երբ սկսեցին հաչել շները: Ես անհամբեր էի, ուզում էի որքան կարելի է շուտ տուն հասնել և գլուխ գովելով իմ «գործած քաջագործության» մասին պատմել: Այդ օրը ինչ-որ մուսուլմանական տոն էր, հավատացյալ իսլամ իրոնները, այդ ուշ ժամին, գյուղի կենտրոնում գտնվող մկրթից դուրս գալով, ցրտից խցկված շտապում էին իրենց տները: Նրանց ուշադրությունն ինձ վրա հրավիրելու համար, երեխայական զիլ ծայրով իրոններն ձայն տվի. «Ես այսօր մի շատ մեծ գայլ սպանեցի»:

Բայց ո՞վ կհավատար, որ իմ տարիքի տղերը կարող է գայլ սպանել: Լսողներից ոմանք բացի չհավատալուց ծիծաղեցին, նույնիսկ նրանցից մեկը ծաղրելով ինձ

հարցրեց.

- Քո՛ւղ ամարթայի, քո՛ւղ: (Ինչպե՞ս սպանեցիր, ինչպե՞ս):

Ես մի ընդունակ կանգնեցի ձիս, դուրս քաշեցի պատյանից ատրճանակս և ձիու աջ կողմում դեպի գետին ուղղեցի նրա փողը և հետևեցի ձիու անգամ կրակեցի և սասցի՝ «Ա՛ջբը ամարթոն» (Այսպես սպանեցի), ու խթանեցի ձիուս կողերը և սլացա ձիերի ետևից: Ձիերն իրենց գոմը քշելուց հետո իմ նստած ձիու գլխից սանձը հանելիս, անկախ ինձանից դիտեցի երկինքը: Լուսինը հետևել էր մեզ և ուղիղ կանգ էր առել իմ գլխի վերևը:

Մեր տնեցիներին մեծ ուրախություն պատճառեց, որ ես ձիերը անկորուստ տուն հասցրի: Տնեցիները նույնպես չհավատացին իմ գայլ սպանելու պատմությանը, սակայն իմ ինքնասիրությունը չվիրավորելու համար նրանք այնպես ձևացրին, թե հավատում են, նույնիսկ գովեցին: Տերս՝ Աբդուլահ էֆենդին, տակավին չէր վերադարձել: Ես այդ գիշերը շատ անհանգիստ քնեցի: Երազումս գայլերի ոհմակն ինձ շրջապատել էր ու չորս կողմից հարձակվում էր վրաս: Ամենից շատ կատաղած հարձակվում էր յոնջալուղում սպանված գայլը: Ես ամբողջ ուժով գոռացի և գարթեցի: Երբ ուշքի եկա, տնեցիները երկյուղածությամբ շրջապատել էին անկողնիս: Դառավ տան-տիրուհին՝ նեճեն, հակվել էր իմ վրա.

- Ի՞նչ ունես, ծագուկս, որևէ տեղ չի՞ ցավում, թե՞ վատ երազ ես տեսել,- հարցրեց նա կարեկցանքով:

- Այո, նենե, երազումս գայլեր տեսա,- պատասխանեցի ես և ամաչեցի, որ գոռացել ու զարթնացրել էի տնեցիներին:

Դեռ արշալույսը չստացված տերս տուն հասավ: Նա վերադառնալիս իր ձիու գլուխը թեթել էր յոնջալուղ, որտեղ տեսել էր սպանված գայլին և շտապել էր տուն: Ձիուց ցած գալով նրա առաջին հարցը եղավ.

- Ձիերը եկե՞լ են...
Տնեցիների դրական պատասխանի

վրա տերս հայտնեց, որ յոնջալըղում ձիերը սպանել են իրենց վրա հարձակվող գայլին:

- Ֆիբրին ասում է՝ ես սպանեցի գայլին,- ասաց նենեն ամուսնուն:
- Ֆիբրին ո՞վ է, որ գայլ սպանի,- ասաց տերս մի տեսակ թերահավատությամբ և հետո, մի հայացք գցեց իմ վրա՝ ստուգելու նպատակով, գուցե ճի՞շտ է: Տիրոջս առաջին գործը եղավ՝ անմիջապես մարդ ուղարկել հարևան գյուղը, որտեղ բնակվում էր շրջանի հայտնի որսորդ Յասանը:

Երբ որսորդը ներկայացավ, տերս հրամայական տոնով նրան ասաց.

- Խասան (իրոնները Յասանին Խասան էին ասում), հիմա անմիջապես գնա, մեր յոնջալըղում սպանված մի գայլ կա, լավ ստուգի, տես թե գայլի վրա գնդակի հետքեր կա՞ն, բացի այդ, գազանին տիկ կհանես, որից հետո նրա մորթը կլցնես չոր խոտով ու սկսյալ մեր գյուղից ամբողջ շրջանի գյուղերում կշրջես թո գայլի հետ ու նվերներ կհավաքես: Ես վստահ եմ, որ այդ կապահովի թո ծնեռվա ապրուստը:

Թուրք որսորդ Յասանը գոհունակ դեմքով «Էվալլահ էֆենդին» ասաց ու շտապ գնաց յոնջալըղ: Որսորդը մոտ յոթանասուն տարեկան մարդ էր, երևում էր, որ նա իր երիտասարդ տարիքում վայելուչ տեսք է ունեցել՝ բարձրահասակ և հաղթանդամ: Դեռ երեկոն չէր իջել, երբ գյուղի շները միանգամից սկսեցին ոռնալ, հաչել ու կլանչել: Շները թե՛ տեսել էին և թե՛ գայլահոտ էին առել և այդ էր պատճառը, որ նրանք այդպես խառնիճաղանջ աղմուկ էին բարձրացրել: Որսորդ Յասանն իր տիկ համաց գայլին խոտով լցրել էր ու ուսն առած գալիս էր դեպի մեր տուն: Որսորդին շրջապատել էին շները, երեխաները, կանայք և տղամարդիկ, որոնք մի անկանոն թափոր կազմած հետևում էին նրան: Թափորում քայլող իրոնուհի կանայք, մանավանդ պառավները, ինչ տեսակի անեծքներ ասես չէին թափում տիկ համաց գայլի հասցեին: Նրանցից ոմանք օ՞խ էին անում և ավելացնում.

- Երևի մեր գյուղի անասուններին խժռողը հենց սա է եղել:
Որսկան Յասանը գայլին տիկ հանելուց ու նրա մորթու մեջ չոր խոտ լցնելուց հետո չորս ոտքերի կաշիների մեջ փայտից հենակներ էր դրել և լավ ամրացրել: Երբ նա մեր ընդարձակ բակում ցած բերեց իր ուսի բեռը, դրեց գետնին, գայլը կանգնած մնաց իր ոտքերի վրա: Որսորդի անմիջապես ետևից եկողները մի պահ կարծեցին, թե որսորդի ուսից ցած բերած գայլը դեռ կենդանի է, մանավանդ կանայք, տեսարանից վախեցած, ճչալով ետ քաշվեցին: Որսկանը ճակատի քրտինքը սրբելով գոհունակությամբ ծիծաղեց այդ երկչոտների վրա: Բազմության մեջ հայտնվեց տերս: Նա իր խոսքը որսորդին ուղղելով հարցրեց.

- Գայլի վրա գնդակի հետքեր կա՞ն:
- Յասան ո՞նց, այն էլ մեկի տեղ երկուսը կա, որոնցից մեկը ուղիղ կպել է սրտին և սպանել գազանին,- և Յասանը ցույց տվեց գնդակների տեղերը:

Ներկաները, որոնց թվում տերս, մոտեցան գայլին, շատ մոտիկից դիտեցին, մի քիչ էլ տնտղեցին: Սակայն տերս բավարարված չէր, նա չէր հավատում, որ ես էի սպանել գայլին, և նա իրավացի էր: Որսկանը մի տեսակ խորհրդավոր կերպով ինձ նայեց և շատ թեթև կերպով խած աչքերը խորհրդավոր կկոցեց:

- Աֆերիմ, Ֆիբրի (կեցցես Ֆիբրի),- գովում էին ինձ մեր համագյուղացի իրոնները:

Տերս գայլի չորս կողմը քննել, զննելուց հետո խոսքն ուղղելով որսորդին ասաց.

- Խասան, տե՛ս-տե՛ս, այստեղ՝ գայլի մեջքի վրա, ձիու սմբակի հետքեր կան, մի՞թե դու մաշկելուց հետո գայլի մարմնի վրա ջարդվածքներ չես նկատել:

- Ալլա՞հ, ալլա՞հ, դուք՝ չեք բեգներդ, հետաքրքիր ժողովուրդ եք, պարզ է, որ ձիերն էլ օգնել են Ֆիբրիին, այլապես 12-13 տարեկան տղան ինչպե՞ս պիտի սպաներ այս սակա գայլին: Բայց գայլը մահացել է իր սրտին ստացած գնդակից: Բայց լավ կլինի, որ Ֆիբրին ինքը պատմի, թե ինչպես է տեղի ունեցել այդ ամենը,- ասաց որսորդը:

Ներկա հասարակությունը ուշադիր սպասում էր, թե ես ինչ եմ պատմելու: Ես տատանվում էի, և չգիտեի, թե ինչպես սկսեմ: Որսորդն ինձ այդ դրությունից ազատեց և հարցրեց.

- Դե ասա, տեսները, Ֆիբրի, երբ գայլի վրա կրակեցիր, գայլը քեզանից քանի՞ քայլ էր հեռու:

- Սիս ալթաֆ,- ասացի ես և ցույց տվեցի բակը շրջապատող պատը, որը գտնվում էր հազիվ 4-5 քայլ հեռավորության վրա:

- Այդ շատ ճիշտ է,- հաստատեց թուրք որսորդը և շարունակեց իր հարցումփորձը,- դու գայլի վրա կրակեցիր հենց նրա պառկած վիճակում, այնպես չէ՞:

- Այո՛,- հաստատեցի ես:

- Երբ դու պատրաստվում էիր գայլի վրա կրակել, գայլը փախչելու փորձ չէ՞ր անում:

- Ինչպե՞ս չէր անում, նա գոռում էր իր առջևի թաթերի վրա և աշխատում էր առաջ սողալ, բայց այդ նրան չէր հաջողվում, որովհետև մեջքը չէր կարողանում քարշ տալ,- ասացի ես:

Իմ այս միանիտ պատասխանը հավաքված գյուղացիներին ուրախ ծիծաղ պատճառեց: Որսորդ Յասանն իր գործին ծանոթ դատական բժշկի նման մանրամասն բացատրեց, որ հովատակը մեկը մյուսի ետևից իր պայտած սմբակներով ուժեղ հարվածներ էր հասցրել գայլի մեջքին, կոտրել էր նրա ողնաշարը, ջարդել ու փշրել էր ձախ կողմի համարյա բոլոր կողովները:

Գյուղում բուն իրողությունը պարզվելուց հետո դարձյալ ես մնացի օրվա հերոսը: Բուն ճշմարտությունը բացահայտվելուց հետո գյուղացիների իմ նկատմամբ տածած համարումից ոչինչ չպակասեց, ընդհակառակը, նրանք ինձ շրջապատում և պատմել էին տալիս, թե ես ինչպես էի կրակել մահաներձ գայլի վրա:

Յաջող տարի՝ գարնանը, հանդում ոչխար արածացնելիս ինձ հանդիպեց որսկան Յասանը: Մենք որպես հին ծանոթներ իրար ողջունելուց հետո բարեկամաբար գրուցեցինք: Նա ինձ ասաց.

- Անցած տարվա քո և ձիերի սպանած գայլն ինձ ու թոռներիս ծնեռը յույլ տարավ,- և կատակով ավելացրեց.

- Եթե այս տարի էլ ձիերի հետ համաձայնության գայիք և գայլի տեղակ մի արջ սպանեի՞ք...

Որսորդը բաժանվելիս ասաց.

- Սիզ երմենիլեր հեն հայրըլը, հեն դե ուղուրլու, բիր միլլեթ իդիմիզ: Քահրը օլտուն սիզի բու գյունե դյուշուրեն: (Դուք՝ հայերդ, թե՛ օգտակար, և թե՛ բախտաբեր մի ազգ էիք: Անիծյալ լինի ձեզ այս օրը գցողը):

19-րդ դարի վերջերին՝ Աբդուլ Յամիդի օրոք, օր-օրի ծանրանում էր հայերի վիճակը: Իրագործվում էին զանգվածային ջարդեր: 1908 թ. երիտթուրքերը գահընկեց անելով Աբդուլ Յամիդին, հայտարարեցին ազգերի հավասարության մասին, բայց իրականում նախապայմաններ ստեղծեցին հայերի ու մյուս քրիստոնյաների զանգվածային կոտորածներ սկսելու համար, որի առիթը

ԶՈՐԻԿ ՔԵՇԻՇՅԱՆ

արձակագիր, Աբխազիա, Ցանդրիփշ

ՆԱՄՇԵՆԱՆԱՅԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԶԱՐԴԱՐԱՐՆԵՐԻ ԴԵՄ

հանդիսացավ Առաջին համաշխարհային պատերազմը: Երիտթուրքերը պատերազմում կրած անհաջողության մեղքը գցելով հայերի վրա, որպես անհավատարիմ տարրի, 1915թ. ապրիլի 24-ին սկսեցին պատմության մեջ նախադեպը չունեցող ջարդեր...

Մինչև 1915 թ. եղեռնը համշենահայերի նկատմամբ հալածանքները ստիպեցին նրանց դիմել ինքնապաշտպանության, որի կենտրոնը 1890-ական թվականներին դառնում է Չարշամբայի Գաբու-Գայա գյուղը: Չինված ջոկատը ղեկավարում է նույն գյուղի բնակիչ Յավհաննես Մինասյանը՝ Մինաս-Օղլին: Սկսվում է համշենահայերի ֆիդայական շարժումը:

Մինաս-Օղլուն հաջողվում է ինստանական թվականների կոտորածների ժամանակ Սամսունի, Չարշամբայի գավառները, և մյուս մոտակա հայկական գյուղերը պաշտպանել, հեռու պահել կոտորածներից: (Այս մասին Սաթենիկ Գեջյանը բովանդակալից հողված է տպագրել «Յամշեն» թերթի առաջին համարում՝ 1991 թ. հոկտեմբերին):

Մինաս-Օղլին հետագայում խաղաղ աշխատանքի անցնելուց հետո ևս մնում է շրջապատի, ոչ միայն հայերի, այլև բոլոր ճնշված ժողովուրդների սիրելին, որոնք դժվարին պայմաններում նրան էին դիմում խորհուրդների և օգնության համար: Այս ամենը տհաճությամբ է ընդունում իշխանությունը, և առաջարկում է Մինաս-Օղլուն հեռանալ երկրից: Նա գնում է Եգիպտոս, իսկ որոշ ժամանակ անց վերադառնում է հայրենիք, սակայն նրան թույլ չեն տալիս նավից իջնել: Նա մեկնում է Ռուսաստանում և Աբխազիայում ապրող հայրենակիցների մոտ: Թուրքիայում սահմանադրության իրականացումից հետո վերադառնում է Սամսուն: Սակայն 1914 թ. Մեծ եղեռնից առաջ սպանվում է երեք դավադիրների կողմից՝ հայրենակիցների թողնելով իր սկսած հերոսական գործի օրհնակները...

Մեծ եղեռնի ժամանակ համշենահայերի ջարդը սկսվել է 1915 թ. հունիսին: Չարդն իրագործվել է տեղափոխման պատրվակով. իբր հայերին կառավարությունը տեղափոխում էր երկրի հարավային գավառները՝ ավելի ապահով ապրելու համար, քանի որ Տրապիզոնի, Օրդուի և Սամսունի գավառները, ուր ապրում էին համշենահայերը, ավելի մոտ էին ռուսական ռազմաճակատին ու վտանգավոր նրանց կյանքի համար:

Որպեսզի ժողովրդի մեջ կասկած չհարուցվի, կառավարությունը մեկ-երկու օր առաջ մի քանի գյուղերի բնակիչներին հայտնում է տեղափոխման ժամանակը և զգուշացնում, որ իրենց հետ առնեն երեք-չորս օրվա պաշար՝ մինչև նոր բնակավայր հասնելը նեղություն չկրելու համար: Գաղթի նշանակված օրվա նախորդ գիշերը տղամարդկանց, որոնք այլալայ պատճառներով չէին գորակցվել թուրքական բանակ, իբր խորհրդակցելու էին հրավիրում գյուղապետների տներում կամ եկեղեցիներում, ու նույն գիշերն էլ աքսորում էին և ոչնչացնում տարբեր սար ու ձորերում: Իսկ առավոտյան գյուղամեջ հավաքելով կանանց ու աղջիկներին, ծերերին ու մանուկներին, քշում տանում էին, ճանապարհին՝ անտառներում ու ձորերում ոչնչացնելով զազանային ձևերով՝ այդ նպատակի համար բանտերից ազատ արձակված թուրք ավազակների և տգետ խուժանի միջոցով: Իսկ որոշ քարավանների հյուծված մնացորդները հասցվել են մինչև Դեր Չոր: Եվ ինչպես պատմությանն է հայտնի, դա ոչ թե տեղափոխում էր, այլ աննախադեպ ջարդ, ազգի բնաջնջում, եղեռն-զեցուցիչ:

Երկար տարիների որոնումներիս ժամանակ հանդիպել եմ շատ վկաների, որոնք միատեսակ նշել են, որ աքսորի ճանապարհին շատ քչերին է հաջողվել փախչել, ազատվել սպանդից. այնքան անմարդկային, զազանաբար է իրագործվել համշենահայերի ջարդը: Չնայած այդ իրեշավոր ջար-

դերին, այնուամենայնիվ, համշենահայերի մի փոքրիկ մասը փրկվել է: Ինչպես է այդ եղել: Երբ կառավարությունը հայտնել է տեղափոխման ու անհրաժեշտ գաղթի մասին, որոշ մարդիկ չեն հավատացել կառավարության ներկայացուցիչներին և ընտանիքով կամ մեմակ փախել են անտառ, բարձրացել սարերը: Մի որոշ մասն էլ փրկվել է դրացի բարի մահմեդականների կողմից: Իսկ հայ ֆիդայիների մի մասը կազմում էին այն մարդիկ, ովքեր ծառայելով թուրքական բանակի շարքերում, տեսնելով հայ զինվորների օր-օրի վատթա-

րացող վիճակը, փախչում էին բանակից:

Չարդից ազատված մարդիկ, կյանքի պահանջով գտել էին իրար, կազմել խմբեր, երկար պայքար էին մղել իրենց գոյությունը պահպանելու, տուն ու տեղ վերականգնելու համար, Կիրիշ անտառում, Կարաջալ գյուղի մոտ և այլուր տեղի ունեցող կռիվներում փոքրաթիվ ուժերով հաղթել են թուրքական զորքին, իսկ երբ տեսել են, որ այլևս անհնար է նպատակին հասնելը, մինչև 1923թ. գարունը առանձին-առանձին խմբերով հեռացել են հայրենիքից՝ հատկապես Սև ծովի հյուսիսային ափերը՝ Աբխազիա և Կրասնոդարի երկրամաս:

Ստորև կաշխատեմ ներկայացնել այդ խմբերի գլխավոր խմբապետներին, որոնք ղեկավարել են համշենահայերի պայքարը թուրքական ջարդարարների դեմ: Շատ վկաներից բացի, ինձ բախտ է վիճակվել հանդիպել Տրդակ Կարազյուզյանին, որը Կարախաչիկի եղբոր որդին էր և զինակիցներից մեկը, Անիկին, որը խմբապետ Ավետիս Չաբրյանի կինն էր և Կարաքեհյան Սերոբի քույրը, խայտյան Դանիելին, որը Գոջաման բաշի գյուղում տեղի ունեցած խորհրդակցության ժամանակ Կարախաչիկի հետ էր, Մաթուլյան Խաչիկին, որը Կարախանյան Կարապետի (Վաշտոն-Օղլի) և Մինասյան Սեդրակի (Միաս-Օղլի) մոտիկ զինակիցն էր և խորհրդատուն, Մաթոսյան Մելքոնին, որը ջարդի սկզբից մինչև վերջ եղել է Կարապետ Կարախանյանի (Ինե, Փափագյան Գրիգորին, որը Ջիլ Յովհաննեսի (Ջեթոնյան Յովհաննես) խմբում եղել է փոստատար, Յակոբ Քեչյանի որդու՝ Քեչյան Գևորգի հետ...

Գլխավոր խմբապետներ ասելով ի նկատի ունեմ այն, որ տարբեր շրջաններում, երկար ու ծանր պայքարի տարիներին, առաջ են եկել այնպիսի գործունյա խմբապետներ, որ մնացած խմբապետներն ու բոլոր ֆիդայիները հավաստեցել են նրանց, վստահել են իրենց կյանքն ու կամովին ենթարկվել նրանց հրամանին, չնայած մնացել են առանձին ու փոքր խմբերով, քանի որ այդպես հեշտ էր տեղից-տեղ անցնելը, սնունդ հայթայթելը:

Տրապիզոնի շրջանի ֆիդայիների մասին իմ ձեռք բերած տեղեկությունները շատ քիչ են և ինձ համար դժվար է նրանց մասին որևէ բան գրելը: Նրանց մասին մանրամասն գրել է նույն շրջանի գյուղացի, նշանավոր ֆիդայի և վրիժառու Միսաք Թոռլաբյանը իր «Օրերուս հետ» գրքում:

Ցավոք սրտի ստիպված եմ նշել, որ Սամսունի, Թերմեի և Օրդուի ֆիդայիների մասին Մ. Թոռլաբյանը հավանաբար գրել է Սերոբ Կարաքեհյանի պատմածներից, որը երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Ռուսաստանից փախել է Ֆրանսիա, սարել ու մահացել է Փարիզում, այնինչ իրականությունը շատ տարբեր է:

Օրդուի շրջանի գլխավոր խմբապետը եղել է Կարապետ Կարախանյանը, որը ծնվել է Փամբուկլու գյուղում: Նրան թուրքերը ոչ թե Վարդան-Օղլի, այլ Վաշտոն-Օղլի էին ասում, ինչի համար էլ ոմանք նրան Վարվաշտյան են հորջորջում: Գանթիպից /Ցանդրիփշից/ Աղլեր տանող մայրուղու կողքին փոքրիկ մի գերեզմանատանն է հանգչում նրա աճյունը, իսկ չիրմաբարին գրված է. «Կարապետ Պողոսի Կարախանյան, 1888-1950 թթ.»: Մինչև ջարդի սկսվելը Կարախանյանը զբաղվել է առևտրով, մոտիկից ծանոթ է եղել տեղի մեծածնների հետ, ունեցել է քրիստոնյա և մահմեդական շատ բարեկամներ: Սկսած 1915թ. հունիսից մինչև 1923թ. գարունը Կարախանյանը ղեկավարում է Օրդուի շրջանի ֆիդայիների պայքարը՝ կապ պահպանելով Թերմեի և Չարշամբայի գլխավոր խմբապետների հետ: Երբ 1920 թ. Օրդունում բացվում է հայկական որբանոց, նա մեծ աշխատանք է կատարում մահմեդականների մոտ պահված և անտառներում թափառող հայ երեխաներին որբանոցում հավաքելու համար՝ օգնական ունենալով Արզումանյան Արթուրին /Կարճիկ-Քուչուկ Ար-

Միսաք Թոռլաբյան

ՀՈՒՇԻ ԾՎԵՆՆԵՐ

աղետյալների, ինչպես նաև տեղի հայու-
թյան շրջապատում: Իմ անցյալն գրառու-
մները վերաբերում են մայիսի 7-12-ը ընկած

Ժամանակաշրջանին: Մայիսի 7-8-ին հան-
դիպումներ ենք ունեցել «Սուխումի» և
«Չեչյուսկինցիներ» տուրքազաններում...
Նվիրել ենք սրտաբուխ խոսքեր ու գրքեր:
9-ին՝ Գուրիփշի շրջանի Ներքին Մերխ-

ուլի գյուղի հայկական դպրոցում մասնակ-
ցել ենք մայիսյան հաղթանակի առթիվ
հուշարձանի բացմանը, 10-ին Գանթիադի-
ում հանդիպել ենք Անդրանիկի
գինվորին ու իր ընտանիքին, և.
Արմյանի անվան դպրոցում վա-
յելել ենք հայ երեխաների ուրա-
խությունն ու հրճվանքը, «Չեչ-
յուսկինցիներ» պանսիոնատում
մեր համերկարացիներին նվիրել
մեր գրքերը՝ արցունքները կուլ
տալով: 11-ին Սուխումի Հով-
հաննես Թումանյանի անվան
հայկական դպրոցի հյուրերն
էինք և հայկական վերընծայու-
վող ոգու վկաններ: Ունեցանք
ելույթներ, նվիրեցինք գրքեր:
Պրիմորսկոյե գյուղի 2-րդ հայ-
կական դպրոցում, ուր տեղա-
վորված էին Կիրովականի ու Լե-
նինականի մեր հայրենակիցնե-
րը, մենք և արխագահայ հարգարժան
գրողները հանդես եկանք մեր ստեղծագոր-
ծություններով: Մինչև հիմա ականջներումս
են փոքրիկ Հայաստանի երգած Ջիվանու
«Հայրենիքիս ջուրը» երգի հոգեպարար մե-

ղեղինները: 12-ին Շահումյանովկայի և Բո-
գափոստայի դպրոցներում էինք: Պարզ-
վեց, որ այդ վայրերում միայն մեզանից 20
տարի առաջ է Հայաստանից գրող եկել՝
Սիլվա Կապուտիկյանը:
Իմ փոքրիկ գրառումներում չկա այն, որ
մենք հյուրընկալվեցինք արժանահիշա-
տակ գրող Հակոբ Գուրույանի տանը՝ ծո-
վափնյա լեռների խորքում: Ցավոք, մեկ
տարի հետո լսեցինք նրա մահվան բոթը:
Այնքան կենսախիղճ էր ու մարդասեր –
Հայ: Այնքան մահից հետո:
Իմ գրառումներում չկան Սուխումի հյու-
րանոցում մեր անցկացրած օրերի տաք ու
պաղը, մեր ստացած տպավորությունների
անհագուրդ հոգնությունը: Ժամանակը
եռում էր: Մենք Հայաստանից ոգի ու լույս
էինք բերել մեր հայրենակիցներին ու տե-
ղաբնակ հայությանը: Մենք բավարարված
էինք, բայց մեր ունկնդիրները սպասում էին
ավելիին և հայրենիք վերադառնալուց հե-
տո նոր հանդիպումների: Շատ բան չհասց-
րինք: Հասցրածն էլ չգրառեցինք և... ապ-
րում է մեր հոգիներում:
Այսօր, օգտվելով առիթից, «Չայն համ-
շենականին» են հանձնում իմ հոգու ուշա-
ցած պարտքը՝ Անդրանիկի վերջին գինվո-
րի լուսանկարով հանդերձ...
ՀԱՄԼԵՏ ԿԱՐԾԻՎՅԱՆ
բանաստեղծ

թինին/։ Վարդանյանի ֆիդայական
կյանքում նրա ամենամոտիկ ընկերն ու
զինակիցը եղել է Մինաս-օղլին (Սեդ-
րակ Մինասյանը, Դելի Սեդրակը), որը
սպանվել է Ասարի քարի մոտ դարանա-
կալած թուրքերի ձեռքով: Նա շատ ան-
գամ է եղել առանձին խմբով, բայց
միշտ Վարդանյանին մոտիկ, նրան ըն-
կեր ու զինակից: Ցավոք, եղել են մար-
դիկ, որոնք գիտակցաբար Մինաս-
օղլու սպանությունը վերագրել են Վար-
դանյանին՝ ցանկանալով վարկաբեկել
Վարդանյանին, նրան դարձնել անհե-
ռատես խմբապետ, և երկրորդը՝ իրենց
հռչակել համաշենահայերի ամենակա-
րող խմբապետ: Խոսքս, իհարկե, վերա-
բերում է Սերոբ Կարաբեղյանին:
Մինասյան ժամանակ պետք է նշեն, որ
նա է հորինել այն սուտը, որ իբր Կարա
Խաչիկի գլուխը կտրել են կանայք: Կա-
րա Խաչիկը (Կարագոզյանը) ծնվել է
Թերմեի գավառի Հոյուն գյուղում: Ցա-
վոք, դեռ չի ճշտվել նրա ծննդյան թիվը:
Կարա Խաչիկը եղել է Ջիլ Օհաննեսի
մոտիկ ընկերն ու զինակիցը, և նրա
սպանվելուց հետո ղեկավարել է Թեր-
մեի շրջանի ֆիդայիներին: 1917 թ. մի-
անալով մի քանի խմբերի հետ կենաց-
մահու կռիվ է վարում թուրքական մի
գործառնախ դեմ և հաղթում: Գերված
զինվորներին վերադարձնում է Սամ-
սոն, բայց սպաներին գլխատում է: Կա-
րա Խաչիկը 1922 թ. հրավիրվում է Գո-
ջաման գյուղ հույն խմբապետ Սարու
Յանիի հետ (ոչ թե Սարյան) խորհրդակ-
ցության և դավադրաբար սպանվում:
Նրա ինը զինակիցներից ազատվում է
միայն մեկը՝ Թոքմակչյան Գրիգորը:
Կարա Խաչիկը և Ջիլ Օհաննեսը մինչև
եղեռնը նույնպես զբաղվել են
առևտրով: Ջիլ Օհաննեսը եղել է համ-
շենահայերի ամենախիզախ ու հնարա-
միտ խմբապետը: 1916թ., երբ արդեն
լուծվել էր համաշենահայերի զանգվա-
ծային բնաջնջման հարցը, տեղի իշխա-
նությունները առաջինը որոշում են
սպանել Ջիլ Օհաննեսին: Նրա խումբը
ոչնչացնելու համար ուղարկվում է մի
գործառնախ, որի հետ առաջին ընդհարու-
մը տեղի է ունենում Չանկիրիչ գյու-
ղում: Չանկիրիչում չունենալով հաջո-
ղություն, գործը սկսում է հետևել Ջիլ
Օհաննեսի խմբին, որը քաշվում է Կի-
րիչ սարի բարձունքը և մի ընդարձակ

բացատում գիշերը իրեն հետապնդած
գործին օգուն է ծուղակի մեջ, որտեղ
հայրուրավոր զոհեր տալով թուրքա-
կան զորքը փախչում է մինչև Թերմե:
Այդ իսկ պատճառով թուրքերը դիմում
են իրենց հարազատ ձևին՝ դավադրու-
թյանը: 1917 թ. սկզբին Ջիլ Օհաննեսը
սպանվում է վարձված էշկիաների
(ավագակների) կողմից, որոնցից
վտանգ չէր սպասում (Քեսկուն-Օղլի
եղբայրների) Թեք Քիրեզ կամ Դեպե Քի-
րեզ գյուղում: Այստեղ ցանկանում են
նշել, որ «Չայն համաշենական» թերթի
2004թ. առաջին համարում լույս տե-
սած Գեղամ Սնապյանի «Վարդուկը»
վիպակից հատվածում գրված է, որ
համաշենահայ հայտնի հայդուկապետ
Ջիլ Օհաննեսը Հովհաննես Մինասյանն
է, այնինչ Ջիլ Օհաննեսը Հովհաննես
Մինասյանը չէ: Ջիլ Օհաննեսը ոչ թե
Օրդուի շրջանից էր, այլ Թերմեի շրջա-
նից, և իր ֆիդայական կյանքն անց-
կացրել է Թերմե-Չարշամբայի սար ու
ձորերում՝ միշտ սերտ կապի մեջ լինե-
լով Օրդուի շրջանի գլխավոր խմբա-
պետ Վաշտոն-օղլու (Կարապետ Վար-
դանյան), Թերմե-Չարշամբայի շրջան-
ների գլխավոր խմբապետների՝ Չաբը-
օղլու (Ավետիս Չաբրյան), Կարա Խա-
չիկի (Խաչիկ Կարագոզյան), Հակոբուսի
(Հակոբ Քեհյան) հետ: Իսկ Ջիլ Օհան-
նեսի անունը էր Ջեյթունյան Հովհան-
նես. նա դավադրաբար սպանվել է
1917թ. սկզբին Թեք Քիրեզ կամ Դեպե
Քիրեզ գյուղում:
Այստեղ ուզում են նշել նաև, որ
«Չայն համաշենական» 3-րդ ժողովածու-
ում (Երևան, 1989թ.) Ս. Մինասյանի և Հ.
Կալայջյանի հեղինակությամբ լույս տե-
սած «Քուչուկ Արթինը» հերոսապատու-
մի մեջ ևս տեղ է գտել մի թյուրիմացու-
թյուն. այնտեղ գրված է, որ Քուչուկ Ար-
թինի ղեկավարության տակ գործել է
նույնիսկ Կարապետ Վարդանյանը: Այդ
Վարդանյանը նույն Վաշտոն-օղլին է,
որը 7-8 տարիներ ղեկավարել է Օրդուի
շրջանի ֆիդայիներին և 1923 թ. գար-
նանը 105 հոգով, այդ թվում և Քուչուկ
Արթինը, թուրքական նավով եկել հասել
են Վեսյուլայի (Ալլերի շրջան) ծովափը:
Իհարկե, Քուչուկ Արթինը (Արզումանյան
Արթինը, Արզում-օղլին) եղել է հարգի
ֆիդայի, փոքր խմբապետ, բայց միշտ,
ինչպես Օրդուի շրջանի մյուս խմբա-

պետները, ենթարկվել է Վարդանյան
Կարապետին:
Ուզում են նշել նաև, որ համաշենա-
հայ ֆիդայիների մասին ունեն մի քա-
նի գրավոր հուշեր, որոնք կան վկա-
ներն են թելադրել, կան նրանց թելադ-
րած պատմությունները փոխանցել են
ինձ. հատկապես ուզում են նշել Ջիլ
Օհաննեսի փոստատար Գրիգոր Փա-
վազյանի պատմածը Ջիլի և նրա խմբի
մասին, որը գրի է առել համաշենահայ
անվանի բանաստեղծ և մանկավարժ
Աշոտ Քոչկոնյանը:
Չարշամբայի շրջանի ֆիդայիների
գլխավոր խմբապետը եղել է Հակոբ
Քեհյանը՝ Հակոբուսը: Նա ծնվել է
1889թ. Չախմախ գյուղում: Հակոբը
եղել է հասարակ գյուղացի: Եղեռնի
օրերին հազիվ փրկվելով մահից,
փախչում է բանակից, վերադառնում է
գյուղ, միանում սարերում ապաստա-
նած մարդկանց, դառնում նրանց խմ-
բապետը: 1916թ. հետը շատ հայեր
վերցնելով ծովով հասնում է Արխագիա:
1917 թ. միանում է տեղի կարմիր պար-
տիզաններին, դառնում Լակոբայի ըն-
կերը: Հետո մի խումբ զինակիցների
հետ գնում միանում է Անդրանիկի գորա-
վարի բանակին, իսկ հայրենիքից Անդ-
րանիկի հեռանալուց հետո վերադառ-
նում է Չարշամբա և մինչև 1923 թ. կր-
կին ղեկավարում ֆիդայիներիին:
1923թ. հավաքելով տեղում մնացած
հայերին և հույներին կրկին գալիս է Ար-
խագիա, բնակություն հաստատում
Աժոնի մոտ, Անուխվա գյուղում, ուր և
մահանում է 1952 թ.:
Հոգվածս վերջացնելուց առաջ ու-
զում են նշել, որ համաշենահայ ֆիդայի-
ների 7-8 տարվա մղած պայքարը մեկ
հողվածի սահմաններում անհնար է
ամփոփ ներկայացնել: Օրդուի, Թեր-
մեի և Չարշամբայի շրջանների ֆիդա-
յիների մասին հնարավորինս ընդար-
ձակ պատմել են իմ «Չանկիրիցիների
երգը» վիպակում, որը լույս է տեսել
1997թ. Երևանում և «Օտար ափերում»
վեպում, որը նոր են ավարտել:

ՊԱՇԿՈՎՍԿԻ ԱՎԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԸ

Կրասնոդար քաղաքի մեջ մտնող Պաշկովսկի
ավանի հայկական համայնքը կազմավորվեց
2003թ. օգոստոսի 25-ին: Ունի հայկական կիրա-
նություն դպրոց, ուր հաճախում են 40 հայ երեխաներ.
ուսուցանվում են հայոց լեզու (ուսուցչուհի՝ Գալի-
նա Սարգսյան), հայ երգ ու երաժշտություն (ուս.
Գագիկ Չալինյան), հայ պարարվեստ (ուս.՝ Լիանա
Պետրոսյան), ասմունք (ուս.՝ Գալինա Սարգսյան),
կա նաև շախմատի ակումբ և ֆուտբոլի թիմ՝
«Արաքս»: Դպրոցի նպատակն է սովորեցնել հայե-
րեն, ծանոթացնել հայ ժողովրդի պատմությանը,
ավանդույթներին, արվեստին, համայնքի հայ երի-
տասարդությանը, դաստիարակել հայկական ոգով:
Համայնքի գործունեության մեջ մեծ դեր են խաղում
գրական-գեղարվեստական երեկոները, որոնց մաս-

նակցում է քաղաքի մտավորականությունը: Նշվում
են Հայաստանի, Արցախի, Ռուսաստանի բոլոր տո-
ները: Սերտ կապերի մեջ ենք քաղաքի մյուս կազ-
մակերպությունների հետ, կազմակերպում ենք հա-
մատեղ համերգներ և երիտասարդական երեկոներ:
Համայնքի կյանքում ակտիվ դեր են խաղում
երիտասարդներ Լիանա Մեքումյանը և Լուսինե
Կարապետյանը: Այս ամենը ղեկավարում են հա-
մայնքի նախագահ Գևորգ Սերոբյանը և տեղակալ
Վաչագան Սերոբյանը:
Աշակերտներից ակտիվ են Անդրանիկ Հունան-
յանը, Արինա Խաչատրյանը, Անուշ Լևոնյանը, Աննա
Ավետրյանը, Մարիամ Քյարամյանը, Լուիզա Մխի-
թարյանը, Վլադիմիր Միքայելյանը, Լիանա Մինաս-
յանը, Դիանա Օջախանյանը և ուրիշներ:
ԳԱԼԻՆԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

**«Համաշեն» հայրենակցական-բարեգործական հասարակական
կազմակերպության խորհուրդը խորապես վշտացած է
խորհրդի անդամ, Հայաստանի կույրերի միավորման
կենտրոնական վարչության նախագահ
Արել Հակոբյանի սիրելի տղան՝
ՆԱԶԻԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆԻ
անժամանակ մահվան կապակցությամբ և ցավակցում է
ընտանիքի անդամներին, հարազատներին և մերձավորներին:**

2005 Ն ՀԱՄԱՇԵՆԱԿԱՆ
Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակցական-բարեգործական
հասարակական կազմակերպություն: Երևան, Ա. Իսահանյան 18: Հեռախոս՝ (+374+10) 25 21 26:
Գրանցման վկայական՝ N 03U054979, տրված՝ 26.06.2002թ.:
Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք հեղինակների տեսակետներին:
Արտատպության կամ մեքենայով դեպքում հղումը «Չայն համաշենականին» պարտադիր է:
“ДЗАЙН АМШЕНАКАН” (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ)
Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной
организации “АМШЕН” (г. Ереван). Тел. (+374+10) 25 21 26.
Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЫАН
Газета распространяется бесплатно.
“HAMSHEN” Compatriotic-charitable public organization (Yerevan).
“DZAYN HAMSHENAKAN”. Editor in chief SERGEY VARDANYAN
E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com